

Милому не вгодила?
– Усим, усим, рідна ненько,
Милому годила,
Через тую удівоньку
Смерть я получила.

*Александра Савченко, 23 л.,
с. Верхне-Тарасовка Екатер. у., 5 декабря 1915 г.*

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

355

Украинка – турецкая пленница

Ой вийду я на могилу,
Та погляну у долину,
У долині огонь горить,
Коло огню турок сидить,
Турок сидить, коня держить,
Коня держить за поводи,
За поводи шовковії;
Біля його дівка сидить,
Дівка сидить, слізно плаче,
Слізно плаче, турка просе:
Пусти мене, турчиночку,
Побачити родиночку,
Ще й рідную Вкраїночку.

*Дер. Нескучное Мариуп. у., 19 октября 1887 г.
Записано Евф. Степ. Новицкой.*

356

Бегство народа правобережной Украины в левобережную во времена руины

Та не спав я нічку не одну,
Не буду спать ще й другу;
Чогось мені трудно,
На серденьку нудно,
Сам я молод не могу знати.
Та віють вітри все буйнії,
Ідуть дощі все тучнії,
Землю зворушають,
Травною устилають,

А цвітамі украшають.
Та ідуть люди поселяне,
Все с дочками, та с синами,
Покідают ґрунти свої,
Преславнії вжитки
І превтішнії пасіки.
Та чегось дуга потемніли,
Наші поселяне посмутніли,
Засмутилася птиця,
Шо назад воротиться
На свої прежні вжитки.
Уже весна – Дніпр широкий,
Перевози скрізь глибокі,
А зелені дібрави ключі попускали.
Ой, тече річка невеличка,
І вширь вона не широка,
І в глибь вона не глибока,
Тіко карабель проходив
І бурлак проводив, –
Все за добріми панамі;
А тепер не проходе,
І бурлак не проведе.
За вражіми ворогами.

*Дед Никита Джигирь, 88 лет,
Кушугумовка Алекс. у. 5 Декабря 1887 г.*

Срав.: Максимович. Украинск. народныя песни, 1834 г., ст. 181;
Сумцов. Современ. малор. этногр., 1, 145.

Передача содержания песни: Колись-то войны були великі; люди, ранньої весни, саме в оранку, як дощі ідуть, покидали слободи, худобу, все добро і тікали з посімействами, десь дальше. Назустріч їм верталась з вирія птиця на свої прежні вжитки, і як побачила, шо уже і людяма нема життя – тікають – засмутилась і вона.

Про глибокі Дніпрові перевози говоритьсь в пісні, бо діло було весенньої води, як саме буває так широко та глибоко, шо по вітрові і не переїдеш Дніпра. Про зелену діброву, шо ключі попускала, – це протів того, шо весною по ярам бігла снігова вода з лісу. Про невеличку річку, шо вона не широка і не глибока – це річ йде про те, шо колись, було, річками іде бурлачня в Запорожже. За добрих панів ніхто не займав бурлак, а як настали лихі, то не було просвітку і бурлаці сердешному.

Діди наші розказували, шо колись було вельможі хотіли Запо-

рожжя звести і не пускали туди утікачів – сіромах. То отце чумаки на-беруть їх паровиць двісті, триста, повтягують шкурами і везуть. Як хто спита: куди ідете? – В Перекіп по сіль. – А шо везете? – Груші. Так ті запорожці, хоть жили без баб, а ніколи не переводились. (Джигір).

После войн Хмельницкого Правобережная Украина не переставала служить поприщем борьбы русских, турок и поляков. При гетманах правой стороны Днепра Дорошенки и левой Брюховецком, Многогришном и Самойловичи (1663 – 1687) цветущий край превращен был в пустыню, и эти злосчастные годы отмечены в истории под именем руины. Благодаря недалновидности и малодушию полководцев, русские войска и украинские казаки не могли устоять против смелого врага, победа в большинстве случаев оставалась на стороне татар и турок, которые выжигали города и села, разрушали церкви, брали дань детьми, загоняли в плен население обширных областей и весь этот живой товар тысячами сопровождали в Крым на невольничий рынок¹. Но безчеловечнее всего обращались с людьми, вышедшими навстречу с оружием: таких убивали, сдирали с голов кожу, набивали соломою и, получив за каждую по червонцу от пашей, направляли их повозками в лагерь султана². Не лучше, если не хуже, обращались и поляки до и после Андрусовскаго договора. По Андрусовскому договору (1667) с Россиею, когда Западная Украина (правобережная) отдана была Польше, водворение порядка началось с убийств и зверской расправы жолнеров, пылали пламенем города и села, и народ, чтобы избегнуть жестокостей и рабства, бросал дома, грунты, пасеки и, переселяясь целыми селами в левобережную Украину, даже деревянные церкви разбирали и перевозил на возах³.

До какого неистовства и дикости доходила Орда, достаточно привести пример 1672 года. Турецкий султан из-за Днестра и Буга ввел 150000 войска в Правобережную Украину. Война, по просьбе Дорошенка, отдавашагося Турции, главным образом направлена была не столько против поляков, сколько против казаков, сопротивлявшихся замыслам его. Турки взяли несколько городов в Подолии и сильную польскую крепость Каменец. Магомет IV торжественно въехал верхом в соборную церковь города. Христианские церкви были обращены в мечети, улицы, на глазах Дорошенка, выстилались иконами, снимались

¹ Антонович. Последние времена казачества на правой стороне Днепра, стр. 11. Его же и Беца. Историческ. деятели юга-запад. Рос. I, 79; Миллера. Историч. соч. о Малороссии, стр. 19.

² Бантыш-Каменский. История Малой России, 1842 г., II, 140.

³ Костомаров. Руина 74, 123, 124, 146; Антонович. Послед. времена казач. на правой стороне Днепра, стр. 2 и 6; Кулиш. Записки о Южной Руси, I, 82.

кресты, колокола, выкапывали и вывозили за город трупы покойников. По повелению султана, 800 ребят было отобрано в янычары, женщины и девицы-шляхтянки забраны в гаремы. Из Подолии султан послал визира хана и Дорошенка громить польские города и села, а сам занялся опустошением Украины. Приведенный в отчаяние и ужас народ, голодный как зверь, скрывался в лесах и норах, или толпами бежал на левый берег Днепра и в Запорожье¹.

В то время, когда правобережная Украина предоставлена была на растерзание Орды и ляхов, Запорожье не оставалось равнодушным. Иван Сирко, отважный предводитель войска Запорожского и заклятый враг ислама и унии, в отмщении, разорял Крым, выжигал татарские города и улусы, не щадя ничего живого, а с этим освобождал из неволи тысячи народа плененного в Украине. Набеги Запорожцев с Сирком во главе и кошевого Рога производили в Крыму такой переполох, что татары, а с ними и Хан, оставляли на произвол судьбы весь юрт, скрывались в горы или на судах уходили на азиатский берег². Но эти набеги Сирка еще более ожесточили татар и турок и вся месть последних, благодаря безучастию гетманов, обрушивалась на беззащитную Украину западного берега. Долго пустела она! В немногих, но выразительных словах обрисовывает состояние заднепровской Украины после руины московский священник старообрядец Лукьянов в своем путешествии в Святую Землю³. Описывая путь из Паволоты в Немиров и далее в Цареград, Лукьянов говорит: «Февраля в 6 день в понедельник сырныя недели о полудни, едши хлеба и забравши всякой харчи себе и конем овса и сена, и поидохом в степь глубокую; и бысть нам сие путное шествие печально и уныливо, бьше-бо видети ни града, ни села; аще бо и быша прежде сего грады красны и нарочиты села видением – но ныне точию пусто место и не населяемо, не бе видети человека. Пустыня велия и зверей множество: козы дикия, и волци, лоси, медведи, ныне же все развоевано да разорено от Крымцев. А земля зело угодна и хлебородна, и овощу всякаго много; сады что дикий лес: яблоки, орехи воложские, сливы, дули, да все пустыня; не дадут собаки татары населяться; только населятся селы, а они собаки пришед и разорят, а всех

¹ Костомаров. Руина. Стр. 419, 420; Бантыш-Каменский. История Малой России, II, 129; Летопись Самовидца. 58, 59; Ригельман. Летописное повествование о Малой России. II, 135; История Руссов, 172.

² Костомаров. Руина, 171 и 172.

³ В напечатанной Бартеневым книжке Лукьянова путешествие отнесено к 1710 – 1711 годам, что, по свидетельству Максимовича, (сочин. 1, 537) является неточным и с большею достоверностию может быть отнесено к 1701 и 1702 годам.

людей в полон поберут. Не погрешу эту землю назвать златою, понеже всего много на ней родится. И идохом тою пустынею пять дней, ничто же видехом от человека»¹.

Летописец Величко в 1705 году, проходя с Малороссийскими казаками от Корсуни до Белой-Церкви на Волынь, был также поражен запустением и безлюдьем: «Поглянувши паки видех просторныя тогобочныя Украина-Малороссийския поля и розлочныя долины, леса и обширные садове, и красныя дубравы, реки, ставы, озера запустелыя, мхом, тростием и непотребною лядиною зарослыя. Видех же к тому на розных там месцях много костей человеческих и нагих, тилько небо покров себе имущих, рекох в уме: кто суть сия? Тех всех, еже рех, пустых и мертвых насмотревшися, поболех сердцем и душею, яко красная и всякими благами прежде изобиловавшая земля и отчизна наша Украина-Малороссийская во область пустыне Богом оставлена и поселеныи ея, славные предки наши, безвестны явишася»².

Во время руины запустелая Украина переходила то полякам, то туркам, то русским, и попытка обратной колонизации замечается после Бахчисарайского мира в 1681 году. Турецкий султан, как свое завоеванное достояние, отдал Украину Молдавскому господарю Иоанну Дуки. Последний, вопреки статьям мирного трактата, начал населять слободы на непозволенных местах, переманивал через своих осадчих народ, бежавший в левобережную Украину, обещая гарантию спокойствия. Но вскоре эта попытка в зародыше была разрушена гетманом левого берега Самойловичем. Затем после 1686 года, когда состоялось условие вечного мира России с Польшей, а вместе и союз против Турции и Крыма, когда западная Украина побережной частью осталась за Россиею и остальною за Польшею – прочными уже колонизаторами являются личности, пользующияся народными симпатиями, каковы Палий, Самусь, Искра и Абазин, причем из них самым деятельным в восстановлении казачества выделяется первый – Белоцерковский полковник Семен Иванович Палий, бессмертное имя которого живет в народных легендах и песнях³.

¹ Путешеств. в Свят. землю, стр. 16.

² Летописи, 1, 4 – 5.

³ Бантыш-Каменский. История Малой России, II, 1, 69, 173, 174; Антонович. Последние времена козач. на прав. стороне Днепра. 30, 31, 49, 50, 58, 59, 61; Костомаров. Руина, 622, 649, 650.

Овраменко

Мать не пускает сына в дорогу. Нежелание сына отстать от козаков.
 Битва с турками под Келебердою и смерть Овраменка

Оврамиха стара мати
 А три сина мала,
 Гей, в дороженьку, та великую
 На ніч не пускала.
 Тіко пустила сина Данила
 В Тавань-город погулять.
 – Прощай, прощай, стара мати,
 Більше мене не видати.
 – Ой сину ж мій, Данило,
 Ввольни ж мою волю,
 Пересидь, сину, сю годину,
 День середу в господі зо мною.
 – Ой як мені, стара мати,
 Сей день середу ждати,
 П'ють козаки мед, вино й пиво,
 А міні б то не бувати?
 Ой п'є Овраменко, ой п'є молоденькій
 З щирозлотного кубка,
 Увивається його стара мати,
 Та як сива голубка;
 Ой п'є Авраменко, ой п'є молоденькій, –
 Ще й хустиною втреться,
 Його мати, та старенькая,
 Як горлиця б'ється.
 Ой в городі у Тавані
 Три квіточки сходить,
 По городу по Келеберді
 Овраменко ходить;
 Ой в городі у Тавані
 Три квіточки в'ється,
 За городом Келебердою
 Овраменко з турком б'ється;
 Ой в городі у Тавані
 Три квіточки звито,
 За городом Келебердою
 Там Овраменка вбито, –

За жупан голубенький,
Не потурав, вражий син, турчин,
Шо він козак молоденький¹.

*Федор Мих. Кнырик, 60 лет,
д. Федоровка (Языкова) Екатерин. уезда, 4 августа 1887 г.*

Сравн.: Антоновича и Драгоманова. Историч. песни малорусск. народа, т. I, стр. 259; Киевская Старина, 1886, XV, 760; Сумцов. Современ. малор. этногр., I, 143.

358

Гетман Богданко (Рожинський) (1575 – 1576 гг.)

**Безчинство татар. Пленение жены Богданка.
Объяснение песни по историческим справкам**

Ой Лимане, Лимане
Запорозький атамане,
Ой чого ж та смутний ходиш,
Та у чорному оксамиті?
– Ой як мені не ходити
Та у чорному оксамиті,
Гей, шо були у мене гості
Та все славні запорожці,
Шо вони пили, та гуляли,
Та зо мною совіт мали.
Гей, та були у мене другі.
Сини вражі татарюги,
Шо одну нічку ночували, –
Отця, неньку зневажали;
Другу нічку ночували, –
Малих діток вирізали;
Третю нічку ночували, –
Миленькую с собою взяли.
В чистім полі, над річкою,
Там татари огонь кладуть,
Огонь кладуть – їсти варять.

¹ В варианте, записанном в с.Беленьком, того же уезда, последнее двестишье заканчивается несколько иначе:

“Ой не за великі гроші його вбито, за жупан голубенькій,
Дивувався, вражий син турчин, шо він козак молоденький”

Макар Позюк, 70 л., 16 июня 1887 г.

А меж ними баша сидить,
На колінах милу держить.
– Ой відсунься, миленькая,
Бо уб'ю тебе з башенькою!
– Не відсунись, мій миленькій,
Бо башенька молоденькій!
– Гей, згадай, згадай, моя мила,
С ким ти діток наплодила?
– Ой с тобою, мій Лимане,
Запорозький отамане.

*Андрей Иващенко, 60 лет,
с. Ольгинское Мариуп. уезда, 1876 г.*

Песню эту, в молодости, Иващенко „перенял“ в с. Кальчике (иначе Никольское на р. Кальчике, в народе же – Запорожье и Кальчик) от дряхлого деда – запорожца. Надо сказать, что с. Кальчик основано в 1828 – 1829 году последними запорожцами Азовскими козаками, выведенными из – за Дуная Осипом Гладким. Песня современна Богдану Михайловичу Рожинскому, гетману низовых запорожских казаков при Стефане Батории, а вместе одному из выдающихся вождей XVI. Рожинский в истории казачества упоминается чаще под именем *Богданка*¹. Польский летописец Оржельский, рассказывая о набеге многочисленной татарской орды на Украину в 1575 году, при котором татарами уведено до 35000 пленных, 40000 коней, до полумиллиона рогатого скота и без счету овец, говорит, что после этого набега русские польсы прибыли на сейм в траурной одежде.

Ой чего – ж ты смутный ходыш,
Та у Чорному оксамыти?

В числе пленников было много шляхты. Между прочими татарами захватили в плен жену князя Богдана Рожинскаго, а мать убили. По словам историка Бельскаго и др., Рожинский отплатил татарам за набег набегом, опустошил в 1575 году Крым, разорил Синоп, Трапезонд и предместья Царьграда. Наконец в 1576 году, осаждая татарскую крепость на Днепре Аслан – городок, взлетел на воздух от неудачного подкопа.

Ср.: Антонович и Драгоманов. Историч. Песни, 1, стр. 167; Бантыш-Каменский. История Малороссии 1848 г., стр. 123 – 124; Кулиш. История воссоединения Руси, 1, стр. 85, 86; Сумцов. Современ. малор. этногр., 1, 142.

¹ Белозерский. Южно-русские летописи, стр. 54 и 110; Костомаров. Богдан Хмельницкий, 4-е изд., 1884 г., 1, стр. 20 – 21.

359

Ой на горі та женці жнуть, (2)

А попід горою,

Долом-долиною,

Козаки йдуть,

Гей, – козаки йдуть.

Попереду Дорошенко,

Веде своє військо,

Військо Запорізьке,

Хорошенько,

Гей, – хорошенько.

Посередині пан хорунжий, (2)

Під ним кониченько,

Під ним вороненький,

Сильно дужий,

Гей, – сильно дужий.

А позаду те ледащо,

Що проміняв жінку

На тютюн, на люльку,

Не знать, за що

Гей, – не знать, за що.

– Ой вернися ти, ледащо. (2)

Візьми свою жінку,

Верни тютюн-люльку,

Невлюбашний!

Гей, – невлюбашний

– Мені з жінкою не возиться, (2)

А тютюн та люлька

В степу при дорозі

Пригодиться.

Гей, – пригодиться.

*Дед Наум Григорьев. Бабець, 70 л.,
Михайловка-Лукашева Алекс. у., 28 окт. 1888 г.*

Ср.: Чубинский. Труды экспед., V, 595; Закревский. Старосвет бандуриста, I. 65; Гатцук. Ужинок рид. поля, стр. 266; Максимович. Укр. народн. песни, 1834 г., стр 105.

Морозенко

Дурное предчувствие Морозихи. Неудачная встреча с Ордою под г.Келебердою. Смерть Морозенка от турок

А

Ой Морозе, Морозенку, – ти славний козаче,
 За тобою, Морозенко, вся Україна плаче.
 Не так тая Україна, як гордее військо,
 Заплакала Морозиха та й йдучи на місто.
 Не плач, не плач Морозихо, не плач, не журися.
 Иди з нами, козаками, меду-вина напийся.
 Чогось мені, милі братці, мед-вино не п'ється,
 За моїми воротами турок с шведом б'ється.
 Из-за гори Кам'яної військо виступає,
 Попереду Морозенко сивим конем грає.
 Ой грай, коню, ой грай, коню, тихою ходою,
 Зострінемось із Ордою під Келебердою.
 А в городі Келеберді покопані шанці,
 Взяли, взяли Морозенка не ввечері – вранці;
 Взяли, взяли Морозенка на три списи вгору,
 Та вдарили Морозенка об пень головою;
 Посадили Морозенка на дубові лави,
 Скидай, скидай, Морозенко, чоботи сапьяни;
 Посадили Морозенка на дубовім стільці,
 Скидай, скидай, Морозенко, червоні постільці,
 Ой вивели Морозенка на Савур-могилу, –
 Подивися, Морозенко, на свою Україну.
 – Та вже ж мені, милі братці, Україна не мила,
 Шо побила Морозенка лихая година.
 – Стойте, братці, не бийтеся, бо не наша воля,
 Бо убито під Морозенком кониченька вороного;
 Стойте, братці, не бийтеся, бо не наша сила.
 Бо вже вбито Морозенка, Морозишиного сина.

Степан Власенко, 80 л., 15 июня 1884 г.

361 Б

Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче,...
 Вже піймали Морозенка в неділеньку вранці.
 Яку ж тому, Морозенку, кароньку завдати?
 Нумо з його із живого, сорочку знімати.

На тонкий, білий лубочок Морозенка клали,
Із живого Морозенка серденько виймали.
Лучше б мені, моя мати, в сирій землі тліти,
Аніж мені, козакові, таку мученьку терпіти;
Лучше б мені, моя мати, в сирій землі лежати,
Аніж мені, козакові, таку мученьку преїмати.

*Іван Машталир, 78 лет.,
Кушугумовка Александр. у. Екатер. г., 22 февраля 1891 г.*

Сравни: Метлинский. Народ. южно-русск. песни, стр. 408 – 412;
Кулиш. Записки о южной Руси, II, стр. 245; Костомаров. История ка-
зачества «Рус. Мысль», 1880 г. фехраль, стр. 58 – 60; Его-же. Народ.
песни, напечат. в Малорусск. литературн. сборнике Мордовцева, Сара-
тов, 1859, стр. 193 – 196; Максимович. Украинск. народн. песни.,
1834 г., стр. 74 – 76; Сумцов. Соврем. малор. этногр., I, 144.

362 В

Ой Морозе, Морозенку,
Ти славний козаچه.
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче,
Ой не так Україна,
Як те горде військо,
Заплакала Морозиха,
Ідучи на місто.
– Не плач, не плач, Морозихо¹,
В сиру землю не бийся,
Іди з нами, з козаками,
Меду-горілки напийся.
– Та чогось мені, милі братці,
Мед-горілочка не пьетця, –
За моїми воротами
Турок з шведом бьетця.
Та з-за гори, з-за крутої
Горде військо виступає
Попереду Морозенко
Сивим конем виграває.
Ой грай же ти, сивий коню,
Тихою ходою,
Зустрініся, сивий коню,

¹ *Мабуть, мати. Пр. певця.*

Під Києвом з ордою.
Та понад морем,
Та понад синім
Покопані шаньці¹,
Взяли, взяли Морозенка
В неділеньку вранці.
Та повели Морозенка
На високу могилу:
Та дивись, дивись, Морозенку,
На свою Україну.
Як повели Морозенка
З могили в долину, –
Ой дивіця, милі братці,
Де я марно згину.
Як підняли Морозенка
На три штики вгору, –
Та дивись, дивись, Морозенку,
Та на свою волю.

*Правая стор. Днепра Александровский уезд Екатер. губ., записана в
с. Вознесенка от Анатолия Дейны-Сидоренка.*

363

Супрун

**Битва с ордою. – Пленение Супруна. – Обращение Супруна к кошевому
о выкупе. – Отказ кошевого**

Ой не знав козак, ой не знав Супрун, де б слави зажити,
Та зібрав військо, славне запорізьке, пішов орду бити.
Ой у суботоньку, протів неділеньки, Супрун з ордою стягся,
А в неділю, обідню годину, в неволю попався.
Стали йому прокляті туряки назад руки в'язати,
Ой став козак, ой став Супрун всю правду казати:
– Не в'яжіть мене, прокляті туряки, назад рученьками,
Ой пустіть мене в чисте поле погуляти с козаками!
А хоч виведіть, хоч винесіть на Савур-могилу,
Ой я гляну, подивлюся на свою Україну.
Савур-могила і широка долина, де орел пролітає,
В чістім полі славні запорожці, як мак процвітає.
Ой ви, запорожці, ви, добрі молодці, накажіть кошовому:
Нехай же він Супрунове добро за безцінок збуває,

¹ Такі ямки б-то. Пр. певца.

Ой нехай же він козака Супруна з неволі визволяє.
– Луче ж мені козака Супруна в вічі не видати,
Аніж добро козака Супруна за безцінок збувати.

*Семен Ткаченко-Палій, 45 л.,
Краснокутовка Алекс. у., 31 янвря 1888 г.*

Сравн.: Киевск. Стар., XVIII, 584; Метлинский. Народн. южно-
русск. песни, стр. 429 – 30; Гринченко, Матер., III, 585.

364

Перебийніс

Победа над поляками в 1648 году

А

Ой понад лугами, понад берегами похилилися лози,
Загадав же нам та пан Перебийніс, щоб були перевози.
Ой понад лугами, понад берегами густі очерети,
Загадав же нам пан Перебийніс, щоб варили вечеряти.
Ой понад лугами, панад берегами похилися віти,
Бережися, пане Перебийніс, хочять тебе ляхи вбити.
Ой я ж ляхів, превражих синів, я ж їх не боюся:
Єсть у мене сорок тисяч війська – я з ними поб'юся.
Поставив же пан Перебийніс три стороженьки вмісті,
А сам пішов до кумасеньки щуки-риби їсти.
Сидить же пан, Перебийніс, не думає, й не гадає,
С кумасею, с Хмельницькою, мед-горілочку кружає.
Як глянув же пан Перебийніс в вікно оболоню,
Стоять ляхи, привражі сини, кругом його двору.
Як глянув же та пан Перебийніс в другу квартируку,
Шатаються привражі ляхи, як шашки по ринку.
Як крикнув та пан Перебийніс на джурю малого:
– Ой сідлай, джуро, сідлай, малий, коня вороного!
Біжи, джуро, біжи, малий, от хати до хати,
Давай, джуро, та давай, малий, всім козаченькам знати.
– Ой як же нам, пане Перебийніс, давати їм знати,
Шо вони вчора пили та гуляли, а тепер лягли спати!
– Ой сідлай, хлопку, сідлай, малий, коника вороного,
А під мене, молодого, чалого старого.
Та підтягуй, хлопку, підтягуй, малий, підпруженьки стуга:
Буде на твого коня вороного привелика потуга.
Не вспів же той пан Перебийніс на коника пасти,
Зачав ляхів, превражіх синів, як снопики класти;

Не вспів же його хлопка малий на коника сісти,
Почав ляхів, превражіх синів, на дробен мак сікти;
Оглянувсь ж пан Перебийніс позад коня вороного –
Кладе хлопка, кладе малий ще й лучше за його;
Оглянувся ж пан Перебийніс та на праву руку:
Не вискоче кінь чаленькій із лядського трупю;
Оглянувся пан Перебийніс на правее плече:
А с-під його коня чалого кривавая річка тече.

*Дед Авкс. Орел и баба Катер. Козлыха, д. Кушугумовка
Александр. у., 21 января 1881 г.*

Другой вариант, записанный там же, заканчивается так:

- Ой нумо, нумо, пане Перебийніс, од ляхків тікати,
Бо вже підо мною кінь вороний та став приставати!
Та не гаразд, джуро, та не гаразд, малий, від ляхів тікати,
Та не гаразд, джуро, та не гаразд, малий, козацьку славу пакувати.
Ой став джура, ой став малий от камзоля кгудзики рвати,
Ой став джура, ой став малий карабини заряжати,
Ой став джура, ой став малий в Перебийніса вціляти...
– Ой я ж в тобі, вражій сину, кохався, втішався,
Я ж від тебе цієї смерти тай не сподівався¹.
Тоді ляхи, вражи сини, та слави достали,
А як с самого Перебийніса с плеч голову зняли.

Иван Машталир, 78 л., 22 февраля 1891 г.

Сравни.: Метлинский. Народн. южно-русск. песни, стр. 399 – 403;
Антонович и Драгоманов. Историч. песни, 2, 42 – 46; Максимович. Ук-
раинск. народн. песни, 1834 г.; Сумцов. Соврем. малорусск. этногра-
фия, I, 143.

365 Б

Ой ще ж я не встав,
Ще ж я не вмився,
Ще ж я з ляхками не бився.
Ой уставайте
Та послушайте,
Ще й повидайте,
Шо на Україні стало:

¹ По этому варианту смерть Перебийноса последовала от руки его любимого джуры.: “Джура – заключил певец, убив Перебийноса срібним гудзиком (пуговицей), бо инча куля его не брала”.

Що в Кудашеві
Під могилою,
Під Сорокою,
Множество ляхів пропало.
Ой Перебийніс просе не много:
Три козаченьки с собою.
Рубає мечем,
Голови с плечей,
Сам решту топить водою.
Ой чим козак славен собою?
Наївся риби-осятрини
Ще й тетері з водою.
Нависли ляшеньки, нависли,
Як чорні ворони на вишні,
А козак гляне,
З мушкета гряне,
У ляха дух замирає.
Ой постой, ляше,
Послухай, цвяше,
По Случу ваше,
По Костяну могилу;
Як ісхотіли – забунтовали
Та й утерjali Вкраїну...
Чи бачеш, ляше,
Як козак пляше
На білім коні перед тобою?
Ти, ляше, блякнеш,
Із коня брякнеш,
Та й засиплешся землею.

*С. Покровское Екатер. у. (место последн. Сечи Запорожск.).
14 июня 1894 г., Запис. от деда Назара Федоровича Бутуз
(Бондаренко), 74-х лет.*

Вариант этой редкой песни мы встречаем у Кулиша – «Записки о Южной Руси». I, 271; Антоновича и Драгоманова „Историч. Песни”, II, 39; Метлинскаго „Народ. южно-русск. песни”, 399 – 400.

Перебийніс и Хмельницький

Предание

За Хмельницького, кажуть, жиди, тікали з України. От раз ідуть Перебийніс с Хмельницьким, коли в степу кібітка, а отдаль – жиди па-суть коней. Вони до іх:

- Здорові були, земляки!
 - Здрастуйте, вельможні пани.
 - А що ви за люди?
 - Цинці с Поцаєва.
 - Коли ви ченці, – де ж ваш ігумен?
 - Насе мегун післо коні пасти.
 - А кому ж ви віруєте?
 - Христові і Богові.
 - А хто ж ваш Христос і Бог?
 - Перебийніс – як Христос, а Хмельницькій – як сам Бох...
 - Е, це вже брехня!... А беріть їх хлопці в тороки, та везіть годувать раки...
 - Ой вей! Помилуйте, вельможні пани: у нас дітки маленькі.
 - Дарма!... ви жиди, а ваші діти жидинята... Беріть, хлопці, беріть!
- Пов'язали козаки, везуть ще й прислухаються, щоб який не здох, а як здохне – щоб не завонявся.

*Прокопенко, 67 л. Покровское
Алекс. у., 19 ноября 1879 р.*

Угнетение русского народа поляками, тиранства „жидов рындарив“ (арендаторов имений и церквей), поругание над православными церквями, поборы на рыбных реках, проезжих дорогах, мостах и перевозах вызвали в 1648 году поголовное народное возстание. Вооружившись саблями, ружьями, гакивницами, а за неимением орудий – киями, дубьём, косами и ножами, разъяренный народ произвел страшные опустошения в правобережной польской Украине и Подолии. Масса возставшего народа делились на отряды, носившие название загонов, каждый отряд имел своего предводителя. К числу известных предводителей загонов принадлежит и имя Максима Перебийноса. По преданиям народа, Перебийнос обладал несокрушимой силой характера, „его не брала пуля, не тонул в воде, не горел в огне, не боялся чёрта в болоте“. Истребив сначала евреев и поляков в Переяславе, Перебийнос двинулся со своим многочисленным загоном на правый берег Днепра к Бугу, опустошил, выжег все попадавшие на пути города и села, выбил, вырезал „жидов и ляхов“. Максим Перебийнос – современник Богдана Хмельницкого; в исторической литературе он известен под именем Кривоноса. Интересные подробности о нем желающие могут найти в монографии Костомарова „Богдан Хмельницкий“.

Нечай

Победа над поляками. – Смерть Нечая

А

В темному лісі, в зеленому гаї,
 Ой крикнули славні запорожці: – Втікаймо, Нечаю.
 Нечай козак не втікає, на коня вдаряє,
 С кумасею Хмельницькою мед-вино кружає.
 Ой поставив козак Нечай стороженьку в місті,
 А сам пішов до кумасі щуки-риби їсти.
 Не вспів козак, не вспів Нечай глянути в квартируку,
 Розбігались вражі ляхи, як шашки по ринку.
 Крикнув козак, крикнув Нечай на джуру малого:
 – Сідлай, джуро, сідлай, малий, коня вороного,
 А під мене, малий джуро, старого гнідого;
 Та підтягуй, малий джуро, тугенько попруги,
 Бо буде нам від ляшеньків велика натуга
 Не вспів козак, не вспів Нечай на коника пасти, –
 Почав панів, почав ляхів як снопики класти!
 Не вспів козак, не вспів Нечай на коника сісти, –
 Почав панів, почав ляхів на дробен мак сікти.
 Глянув Нечай, глянув козак, на джуру малого, –
 Кладе джура, кладе малий, ще лучше за його;
 Глянув Нечай, глянув козак на правеє плече, –
 А з його коня вороного кривавая річка тече;
 Глянув Нечай, глянув козак на правую руку, –
 Не вискоче кінь буланий із лядського трупу.
 Не за великий час, не за великий час, – за малу годину
 Покатилась Нечаєва голова в глибоку долину.
 – Ой що будем, милі братці, думати-гадати,
 Ой де будем Нечаєву голову ховати?...

*Федор Мих. Кнырик, 60 л.,
 д. Языкова на Днепре, Екатеринославск. у.*

Сравн.: Метлинский. Народн. южно-русск. песни, 403 - 407; Антонович и Драгоманов. Историч. песни малорусск. народа, 2, 55 - 98; За-кревский. Старосвет. бандуриста, I, 3; Екат. юбил. листок, 1887 г. 140; Максимович. Украинск. народ. песни, 1834 г., 97 – 100.

367 Б

Ой з за гаю, гаю, глибокого яру,
Ой крикнули козаченьки: – збирайся, Нечаю.

і. д.

Як поїхав козак Нечай у яр, у долину,
Піймав його князь Потоцький зверху за чуприну.
Ой чи це ж той хміль зелененькій, що на тину в'ється,
А чи це ж той козак Нечай, що з ляхами б'ється?
Як зійшов козак Нечай на високу могилу,
Покотилась його головонька у яр, у долину.
А тулуп скакає, голову шукає,
Гей, головку шукає та ляхів лякає.

*Дед Омелян Остапов Кашук, 84 г.,
Добровольє Павлоград. у., 27 июля 1894 г.*

368

Ой з-за гори, із-за кряжу, з зеленого гаю,
Та гукнули козаченьки: – Нум тікати, Нечаю!...
Козак Нечай не вдаряє, – добрий звичай знає, –
С кумасею Хмельницького мед-вино кружає.
Ой поставив козак Нечай три сторожі вмісті,
А сам пішов до кумасі щуки-риби їсти.
Не вспів козак, не вспів Нечай підняти квартиру,
Коли гляне – ляхів суне сорок тисяч з ринку.
Ой як крикнув козак Нечай на джуру малого:
– Сідлай, джуро, сідлай, малий, коня вороного,
А під себе, малий джуро, – старого гнідого!..
Та підтягуй, малий джуро, тугенько попруги, –
Буде на нас, малий джуро, велика потуга...
Ой став козак, ой став Нечай на коника сідати,
Стали у коня вороного ніженьки дріжати.
Та пробіг козак, пробіг Нечай од башти до башти,
Почав ляхів, лядських панів, як снопики класти.
Глянув козак, глянув Нечай на джуру малого, –
Кладе джура, кладе малий ще лучше за його.
Глянув козак, глянув Нечай на правее плече, –
Тече річка кривавая, шо й конем не втече.
Глянув козак, глянув Нечай на правую руку, –
Не вискоче кінь козацький із лядського трупу.
Та поїхав козак Нечай битими шляхами,
Зустрів його гетман лядський із трьома ляхами.
Та пробіг козак, пробіг Нечай од ринку до ринку,

Та згріб його гетман лядській с коня за чупринку.
Не вспів козак, не вспів Нечай і трьох слів сказати, –
Звелів йому гетман лядській с плеч голову зняти.
Ой чи це ж теє клин-дерево, шо в гіллячко в'ється?
Ой чи це ж той козак Нечай, шо з ляхами б'ється?
Ой зберімось, пани-братці, в зеленім костьолі,
Та отправим Божу службу в церкві на престолі.

*Кондрат Калинович Демьянченко, 75 л.,
с. Капуловка (Четомлыцкая Сеч) Екат. у., 10 сентября 1896 г.*

Ср.: Антонович и Драгоманов. Историч. песни малорусск. народа,
II, 55-75 и 84; Я. Новицкий. Малорусск. историч. песни, 41, 42.

369

Із-за гори, й а з-за зеленого гаю
Виступає сорок тисяч війська на козака Нечая,
Як заїхав та козак Нечай
До кумасеньки в гості
Та й не дума й не гадає,
С кумасею, с Хмельницькою
Мед-вино кружає.
Як отсунув та козак Нечай
Кватирочку низько, –
Стоять ляхи, превражі сини,
Кругом двору близько.
Як крикнув козак Нечай
На свого джуру малого:
– Сідлай, джуро, та сідлай, малий,
Коня вороного.
Ой не вспів же та джура малий
Коня осідлати, –
Вибігає козак Нечай
Сам попруги віттягати.
Ой як став же та козак Нечай
На коника сідати,
Стали ляхи, превражі сини,
Як снопики літати.
Ой не вспів же та козак Нечай
На коника сісти, –
Начав ляхів, превражіх синів,
Як капусту сікти.
Як глянув козак Нечай

На правую руку –
Не виб'єця кінь буланий
З поляцького трупу.
Подавайте ж козака Нечая,
Де церква Варвара,
Нехай піде козака Нечая
По всім світу слава.

*С. Ольгинское Мариуп. уезда Екатер. губ.,
записано из уст крестьянина Андрея Иващенко.*

370

Із-за гори та із-за лободи,
Та й з-за зеленого гаю
Виступає сорок тисяч ляхів
Та й на козака Нечая.
А вже ж козак Нечай
Не дума й не гадає,
Він з своєю кумасею
Мед-вино кружає.
Ой та й поставив та козак Нечай
Три стороженьки різно.
Та й не вправився козак Нечай
За дубовий стіл сісти,
Як уже тії сквернії ляхи
Та й наринали дуже.
Та й гука козак Нечай
На свого хлопка молодого
– Ой ти, хлопку, привдалий молодку,
Сідлай коня вороного,
А під мене – старого гнідого,
Та й станови сідельце височенько,
Та й підтягай попруги тугенько.
Та й схватився козак Нечай
На коника легенько
Та й велить своєму хлопкові
За могилу скриця
(Шоб він не чув крику поляцького,
Й бо він сам був поляцькій).
Та й почав козак Нечай
Тих ляхів воювати.
Та як снопики валяти.
Та й почув же хлоп крик поляцький

І спустив свого вороного
На Нечаєвого гнідого.
– Годі тобі, козаче Нечаю,
Ціх ляхів воювати,
Пора тобі з плеч голову зняти.
Хто буде на їх ями копати?
Хто буде ями загортати?
Хто буде їх у ями класти?
Та й зняв хлопко
Нечаєві з плеч головоньку.

*С. Михайловка Мариупольск. уезда Екатер. губ.,
рукопись доставлена учителем Трухмановым.*

371 А

Мазепа и Палій

А в Полтаві, на Шведській могилі,
П'є Мазепа, гуляє.
Медом, вином і явлецьким¹ пивом
А кубочки наповняє.
Скоро Палій, скоро Семен,
А скоро з'явився,
Меду, вина і явлецького пива
С кубочків напився.
Прошу тебе, Палію Семене,
Щоб не зрадив ти мене,
Як буду я Шведа підмовляти,
У пень Москаля рубати.
– Не діждеш ти, псе-Мазепо,
Щоб Шведа підмовляти,
У пень Москаля рубати,
А будеш ти псе-Мазепо,
У катюги біля стовпа стояти...
Ой як крикнув же, псе-Мазепа,
На свої гайдуки:
– Беріть, беріть Палія Семена,
А тугенько в руці!
Ой як крикнув же, псе-Мазепа,
На свої скрипиці:
– Беріть, беріть Палія Семена,

¹ У вар. – аглецьким (прим. у тексті).

Закидайте в темницю!
– Не діждеш ти, псе-Мазепо,
Мене закидати в темницю,
А просить, просить тебе царь
Аж до себе в столицю.

*Никита Джигирь (Слюсарь) 88 л.,
д. Кушугумовка у Великого Луга Александр. у., 29 декабря 1887 г.*

Срав.: Костомаров. История казачества в памятниках южно-русского песенного народ. творчества, «Русск. Мысль», 1880 г. июнь, стр. 46. Вариант, правда, мало сходен; Максимович. Украинские народ. песни, 1834 г., стр. 58; Киевск. Старина, 1887, XVIII, 787; Политич. песни украинск. народа, ч. I, р. II, 1 – 57.

372 Б

Ой у полі, в широкім, роздолі...
Ой забийте Семена Палія в кайдани,
Та закиньте в темницю,
Я сам сяду, я сам поїду
А до царя у столицю.
Три дні їхав, та й не доїхав.
На четвертий день стал,
Він же того, Семена Палія,
Та й ізмінником назвав.
– Здрастуй, здрастуй, царю возлюблений!
Та Семен Палій – зміна,
Шо він п'є, та гуляє,
А ще й Шведа підмовляє
В пень Москаля рубати.
Шо брехав же, проклятий Мазепа,
Та у царя у столиці.
То все знав Семен Палій,
А сидяче в темниці.
Ой у лісі хміль зелененький
Став із землі витикатися,
Ой став Семен, ой став Палій
Із темниці вибиватися;
Ой у лісі хміль зелененький,
Та землю устілає,
Уже ж Семен, уже ж Палій
На воронім коні грає;
Ой у лісі хміль зелененький,

Та на тичиночці в'ється,
Ой уже ж Семен, уже ж Палій,
Та уже ж з Шведом б'ється.
Та утікав король Шведській
Та с-під Полтави лозами,
Та не бачив світа, та не бачив білого
А за дрібними сльозами.
Ой як прибіг же, король Шведській,
А до дністровіх перевозів,
Ой як гукнув, та як крикнув:
А подайте скоріш, поронів!

*Семен Ткаченко, по уличному Палій,
д. Краснокутовка у Великого Луга Алекс. у., 31 январа 1888 г.*

Ткаченко, нося уличное прозвание Палия, гордится этим и воспевает историческое имя славного Семена Палия. Эта песня, говорит он, держится только в его фамилии и передается из рода в род. Прадед его был запорожский казак „з Велького Лугу”.

Семен Палій

Историческое предание

Семен Палій був лицар великій. Про його, було, багато дечого розказують запорожці нашим батькам, а батькі уже нам.

Десь-то, кажуть, жили козаки і між ними був молодий козак Семен. Раз кошовий зібрав військо і махнув воювать Орду і Ляхів, а Семен зостався глядіть добра. Тоді ще хат було не дуже товсто, більше жили курінями. От дохозяйнувався той Семен, поки спалив кошового курінь. Шо його робить? – дума він: приїдуть – буде міні. Взяв рушницю і подався. Довго він ішов байраками і зайшов в такі пущі, шо тіко небо і видно. Сів він і спочіва. Ось насунула хмара, став крапать дощ, потім грім, блискавка. Дивітця він на скелю, коли вискакує лукавий. Як загремить грім, – він під скелю; як затихне – він вилізе і гнівить Господа... Семен і дума: шо ж тепер робить? Або йому смерть, або мені. Тіко шо вискочив він на скелю, Семен приціливсь і убив. „Ой бий ще, каже, раз, бий”, – просе лукавий. “Буде с тебе і разу”. Він знав, шо як випале вдруге, – то побіжить. Зарядив Семен рушницю і посунувся очеретами в пущу. Іде він, та й іде, а очерет густий та високій і світа не видно. Чує він, тріщить очерет і шось суне прямо до його. Шо Бог дасть, каже, та туди. Коли ось показався дід старий, старий та білий. Здоров, каже, сину! – Здоров, дідусю! – Куди тебе Бог несе? – Так і так, каже, діду: долі шукаю: або звірюка з'їсть, або дійду до Великого Лугу в Запорожжя. І став йому Семен розказувать: „Спалив, каже,

курінь і боюся гніва козацького; або кіями заб'ють, або на шибиницю". Дід і каже: тепер за тобою погоня – сорок чоловік; тіко ти не бійся: піди до кошового, він простить. Далі показує дід свою рушницю і каже: „Тут таке цілке, тіко наведеш, так і є; давай, каже, поміняємось“. Вгорі літала очеретянка. Дід пріцілівся, бахнув, вона і упала. „Добра, каже, Семен, рушниця, а моя ще лучша. Я, каже, не такого звіря убив” ... От дід уп'ять і каже: „Ну, коли мінять не хочеш, то дарую я тобі цю рушницю за те, шо убив сатану. Будеш ти, каже, великій лицарь і побіждатимеш неприятеля; будеш ти каже, міняться як місяць: місяць зостаріється – зостарієшся і ти, зійде молодик – будеш молодим і ти. Вертайся ж, сину, до кошового”. Сказав це дід і Бог зна де дівся, бо не простий чоловік він був, а святий апостол. Помолівся Семен і пішов до кошового. Прийшов, та прямо в курінь. А кошовий тіко шо умився, втраїться і молитву творе. Семен навколяшки. – „А шо, каже, еретичний сину, прийшов“? - „Не клади, каже, тату, великого гніва: то я спалив курінь“. – „Щастя ж твоє, каже, шо не піймала погоня: – заколола б“. Далі кошовий і каже: „За те, шо спалив курінь – будь же ти, еретичий сину, Палієм“.

Став він козакувать, став такий сильний, шо нікто його не подужа. Було як воюють козаки, то де Палій, – там і удача. Вибрали його козацькім батьком, тобто кошовим. От приїхав Швецькій король до проклятого Мазепи і давай вони пить. Пили, пили, а потім і кликнули до себе Семена Палія. Король і каже: „Погуляймо, братці, та візьмемось рубати в пень Москаля”. – Не діждеш! – каже Семен Палій. Як схопиться король, як схопиться проклятий Мазепа, та до Семена Палія. „Беріть, в'яжить, слуги, сякого-такого”! Взяли Семена Палія, закували в залізо руки, ноги і замуrowали в темницю. Не багато ж він там сидів, не ївше і не пивше – двадцять год. Через двадцять год пішов Швед войною на царя Петра, пішов з ним і проклятий Мазепа. Стали під Полтавою. У царя сила війська, а у Шведа і проклятого Мазепи ще більша. Став Швед побивать Москаля, а Петро і каже: „Дай мені, Шведе, хоть трохи одиху”. Той дав. Петро пішов у свій стан і пита: „Чи нема, братці, між вами багатирия, або характерника”? Визвався хлопець 16-ти літ і каже: „Я б поміг, та ше літа не вийшли, а єсть, каже, замуrowаний в темниці, Семен Палій, той побідить Шведа”. Послав царь за Палієм. Одмуrowали його, глянули, – аж у його борода і коса по коліна, вуси – по пояс. Сорочка, штани на йому опалы, – страшно і глянуть. Наділи одежу, підвели коня. Шо стане Семен Палій сідать, – кінь так і вгрузне по коліна. Стіко не підводили, – ні один кінь не здержав. Тоді привели царьского коня. Він сів і поїхав. Приїждає до царя. Царь посадив його за дубовий стіл, угощає і правди питає. „Шо, каже, Семене Палію, чи

звоюємо Шведа”? – „Звоюємо, каже, тіко дай три дні хліба святого поїсти, та спочить”. У Шведа була баба химородниця. От глянула вона на Петрове військо й каже: „Ой, шось за напасть велика буде на нас. „Вели, каже, королю, кувать коней назад гаками¹, та нумо тікать”. Поки Швед покував коней, – ось уже і Семен Палій спочив. Надів він дорогу одежу, сів на коня і сунув з військом на Шведа. Чи довго він там бився, чи ні, – вибіг на могилу і пита царя: „Бачиш Шведа”? – “Бачу, каже: подався через гору”. Вибіг тоді Палій на кряж і пита уп’ять: „А тепер бачиш”? – „Бачу каже: один другого черкає шаблями”. – „А короля бачиш”? – „Побіг, каже, король степом, а за ним проклятий Мазепа, аж курява знялась”. Як звоював Палій Шведа, Петро і каже: „Ну, Семене Палію, тепер я дам тобі грошей стіко схочеш, дам я тобі і панські області”. – „Ні, каже Палій, не треба мені ні грошей, ні панських областей: дай мені милу Україну, за котору я двадцять літ страждав, – більше у тебе не прошу нічого.” Дав Петро Палієві Україну, і став він виживать ворогів. Як вивів всіх, тоді і сам Бог зна де дівся. Він, кажуть, і тепер десь живий і, як Господь йому велів, міняється як місяць: старіє і молодіє.

*Дед Евдоким Каплий, 70 л.
Краснокутовка Александр. уезд, 17 января 1888 г.*

Подробная статья г. Каллаша о Мазепе и Палие по песням и сказаниям напечатана во II кн. Этнографич. Обозрения, 1889 г.

373

Бедствия Украины

Набеги орды.– Голицын.– Столкновение и расправа казака с «ляхом»

А

По тим боці огні горять, – нікому тушити,
По цім боці орда суне, – нікому спинити.
Зажурилась Україна, шо нігде прожити:
Витоптала орда кіньми маленькії діти,
Маліх дітей витоптала, старіх – вирубала,
Молодую челядоньку у полон забрала.
Служили ми пану-Хану, хаму-бусурману,
А тепер ще послужимо Восточному царю.
Восточний царь, милостивий, не діймає віри,
Засилає Галичина, щоб не було зміни.

¹ Передней частиною подковы назад; собственно *гаки* - острые зубцы снизу у подковы.

– Іди, іди, Галичине, – тією стороною,
А я піду із Москвою – услід за тобою;
Ставай, ставай, Галичине, по багатіх дворах,
А я піду із Москвою по вельможніх панах,
Іде ляшок улицею, шабельку стискає,
Навстріч його козак іде, шапки не здіймає.
Кинувсь ляшок до канчука, а козак до дрюка,
Із-за цього лиха, шпунти схватилися бунти.
Ой билися, рубалися сім год ще й чотирі,
Ізгубили Україну, як сами схотіли¹

*Федор Михайлов. Кнырык, 60 л.,
д. Языкова Екатерин. уезда, 27 января 1886 г.*

374 Б

Наварили ляхи пива, та не зшумували,
Гей, мали військо запорізьке, та не шанували. (2)
Великій світ Україна, – та нігде прожити,
Гей, виотпала орда кіньми маленькі діти. (2)
Шо маленьких виотпала, старіх порубала,
Гей, молодую челядоньку у полон забрала. (2)
Ой служив я пану Хану, та ще й бусурману,
Гей, а тепер ще послужу я восточному царю. (2)
Восточний цар, милостивий, не діймає віри,
Гей, засилає Галичина, щоб не було зміни. (2)
Біжи, біжи Галичине, лядською стороною,
Гей, а я піду із Москвою слідком за тобою. (2)
Становися, Галичине, все по крутих горах,
Гей, а я стану із Москвою по широкіх дворах. (2)
Шле пан мене до Дунаю, а я й сам не знаю,
Гей, козак ляха зустрічає – шапки не здіймає. (2)
Кинувсь ляшок до канчука, а козак до дрюка:
– Гей, от тепер же, вражій ляше, з душею разлука. (2)
– Пусти мене, козаченьку, не буду займати,
Гей, де загляжу, шо ти їдеш, буду обминати. (2)

¹ Неполный, но совершенно сходный вариант деда Джигиря (из д. Кушугумовки) заканчивается двестишьем:

Живіть, живіть Українці, не бійтесь нічого,
Об'їхали кргом Польщу, - Стоїть війська много.

– Годі тобі, вражий ляше, с канчуком носиться,
Коли піймавсь мені в руки, – нічого проситься?..

*Дед Фока Горяпнец, 73 л. и Кузьма Лугай, 75 л., из с. Вознесенки.
Остров Хортица на Днепре, 1 августа 1887 г.*

375 В

Зажурилась Україна, шо нігде прожити,
Витоптала *і т. д.*
Молодую челядоньку у полон зайняла.
Як зайняла, та й погнала аж під пана Хана.
Служив же я *і т. д.*
Іде ляшок вулицею – шаблею блистає,
Стоїть козак, не боїться, шапки не здіймає.
Кинувсь ляшок до канчука, а козак до дрюка:
– От тепер же, вражий ляше, с тобою разлука.
Ішла шляхта на три трахта, Москва на чотирі,
Наші славні Запорожці усі степи вкрили.
Москалики-сударики дорожки питали:
– Кудя сяд, кудя тая дороженька пала?
Вона пала, пролягала в містечко Краково.
От Кракова до Ялова, шаленіх три мілі,
Пішли наші козаченьки по сто ще й чотирі.
Під горою, під крутою лежить Понятовський,
К нему пані приходила, речі говорила:
– Годі, пане Понятовській, з Москвою воювати,
Бо Москви ти не звоюєш, а Польщу ізгубєш.
Розселилось руське військо по всій нашій Польщі:
Єсть у Вільні, єсть у Гродні, єсть и в Білій Стайні,
А в городі, у Аршаві, пост-караул зняли,
Під містечком, під Краковим, кватири зайняли.

*Дед Никита Самарский, д. Краснокутовка
Алекс. уезда, 28 января 1880 г.*

Сравни: Антонович и Драгоманов. Историч. песни малорусск. народа, т. I, стр. 274; Костомаров. Богдан Хмельницкий, 1884 г., т. III, стр. 408; Максимович. Украинские народ. песни. 1834 года, стр. 108; Гатцук. Ужинок ридного поля, стр. 323; Максимович, по изд. 1834 г., стр. 109.

Событие, выраженное в первых строках народной песни, относится к 1653 году. Богдан Хмельницкий, соединившись с многочисленными силами татарской орды, окружил лагерь польского короля Казимира под Жванцем (между Каменец-Подольским и Хотиным). Дело

было зимою. Мороз, голод, болезни породили страшную смертность в лагере осаждаемых. Хмельницкий, тревожа поляков ничтожными нападениями, ожидал от короля мира на выгодных для казаков условиях. Ожидания гетмана, однако, не оправдались. Казимир подкупил Крымского хана и, вместо войны, пагубной для Польши, состоялся Жванецкий договор о совершенном подчинении казаков Польше. Казимир, говорит польский историк Рудавский, обязался выдать хану 100000 золотых). Кроме того, польские комиссары постановили сделку: допустить татар в продолжение 40 дней грабить, разорять и уводить в плен русских жителей, отнюдь не касаясь поляков. Поступки хана заставили Хмельницкого отступить с казаками и подумать о спасении семейств и имущества от ожидаемой гибели. 16 декабря н. с. Казимир из-под Жванца уехал во Львов, за ним на зимние квартиры последовала и оставшаяся часть польского войска. Из него более 20000 оказалось погибшим под Жванцем¹.

«Тогда крымские и ногайские орды разорялись по Брацлавскому и Подольскому воеводствам и весь край до самого Люблина загорелся и задымился огнем и кровью. Это было следствие договора с поляками! Но и поляки тогда же были наказаны за договор: хотя положено было разорять одних русских, однако своевольные ногайцы опустошили всю русскую страну по самую Припять, не разбирая своих жертв, разоряли и сжигали шляхетские дома и более 5000 шляхты – мужей, жен и девиц пошло на арканах в Крым. Современники рассказывают, что под Дубном отправлялась свадьба знатного пана, венденского каштеляна Кошевского (по Ригельману, – Косовского); на свадьбе было много гостей. Вдруг, когда началось свадебное пиршество, гости услышали крики народа: „татары! татары!“ Увидели пожар. Они считали невозможным попасться в руки неверных, и в то время, когда некоторые схватились, было, за оружие, другие смеялись над испугом товарищей и опорожняли чаши: вероятно надеясь на договор, они полагали, что беда от татар грозит только отверженным хлопам. Но татары ворвались в палац, зажгли все строение, и всех гостей, жениха, свадебных дружек и поезжан погнали в Крым на веревках. Только полуживая мать и невеста скрылись в болоте»².

Такое же разорение постигло и козацкую Украину. Хан, возвращаясь из-под Жванца, позволил крымцам поступать с украинцами как угодно, и татары сожгли до основания несколько селений и местечек, а из других увели в плен всех жителей. К этому времени относятся строки песни:

¹ Бантыш-Каменский. История Малой России. 1842г. I, 295 примеч. 311.

² Костомаров. Богдан Хмельницкий, III, 120 – 127.

Зажурилась Україна, що нігде прожити,
Витоптала орда кіньми маленькі діти и т. д.

Много потерь, разорения и крови стоил Украине 6-ти летний союз с басурманами при Хмельницком! Занося опустошительный огонь и меч над Украиной, хан этим самым хотел склонить казаков совместно действовать с поляками и ордою против России, имея в виду порабощение последней и отнятие Астраханского царства. Однако надежды его не осуществились: 8 января 1654 года Хмельницкий, казаки и вся Украина на Переяславской раде принесли присягу России и вступили под её защиту¹.

Опустошительные набеги на Малороссию татар и турок в 1653 году не были последними; в продолжение более 100 лет они повторялись десятки раз до полного присоединения Крыма к России в 1783 году.

Восточний царь, милостивий, не діймає віри,
Посилає Галичина, щоб не було зміни...

В этой, годами сложенной песне, если не ошибаемся, узнаем имя князя Василия Васильевича Голицына, любимца царевны Софии Алексеевны и известного в истории по неудачному походу в Крым в 1687–89 годах. Поводом недоверия Москвы к Украине послужило следующее обстоятельство: по заключении Россией союза против турок с ненавистною для запорожцев Польшею (1686), сечевики дали о себе знать, что более не желают оставаться в подданстве России. Последней стоило не дешево успокоить казаков и заручиться их согласием действовать против турок. Наконец в 1687 году была объявлена война Турции, и армия до 200000 человек, под главным начальством воеводы князя В. В. Голицына, двинулась по пути в Крым. Поход, однако, не удался: хан велел выжечь степь от реки Самары (по иным источникам от р. Конки) вниз по Днепру на 200 верст. Не имея фуража и провианта, Голицын черной степью провел армию за р. Конку (Александровский у., Екатер. губ.), узнал, что степь выжжена и далее до Кизикерменя (Берислав, Херсон. губ.), со стыдом отступил обратно. В то время пущен был слух, что степь выжжена казаками по наущению гетмана Самойловича и, по совету лукавого Мазепы, Голицын всю вину сложил на него. Затем, далее тот же Мазепа подбил некоторых старшин подать донос Государю на Самойловича и оклеветанный гетман был арестован и смещен, уступив булаву Мазепе.

Примечание. Возможно, что Голицын в песне не Вас. Вас. Голицын, а Мих. Мих. и в песне отразился прутский поход 1711 г.

¹ Костомаров. Богдан Хмельницкий, 1884 г., I, 118 – 121; Ригельман. Летописное повествование о Малой России, I, 172 – 173.

Понятовський

Годі, годі, Понятовський, з Москвою воювати,
 Московське хвабре військо, ще й сили багато.
 Аршавики¹-москаліки калавури зняли,
 А поляків-гайдамаків в потилицю гнали.
 Ішли ляхи на три шляхи, москаль – на чотирі,
 Лежать ляхи побиті, де п'ять, де чотирі.
 Ой лежить сам Понятовський у білого камня,
 Приїжджала а до його жінка, його паня.
 – Чи я тобі не казала і не говорила:
 Годі, годі із Москвою тобі воювати,
 Бо Московське хвабре військо, ще й сили багато.
 – Ой ви ляхи гайдамаки, – де ж ваш розум дівся.
 У собаки під хвостом в ковтун завертівся.

*Дед Андрей Кравченко, 62 л.,
 Александровск Екатерин, губ., 6 января 1894 г.*

Набег Белгородской орды на Донщину

Ой збиралися пани-генерали –
 Все Донські козаки,
 Ой вони раду радили,
 Куди суднами іти.
 Ой підимо ми суднами
 У чужую сторону,
 А під тую під гряниченьку,
 Та під турецькую,
 Все під тую добиченьку,
 Та під німецькую.
 Ой з-за гори, з-за крутої,
 Чорна хмара встає,
 А з тії та черної хмарі
 Дробен дощик іде.
 Ой слухайте, панове молодці,
 Щось у хмарі гуде,
 Либонь нам, панове молодці,
 Та пригодонька буде.

¹ “Це москалі, або козаки, що довго стояли під Аршавою в Польші” .. Прим. певца.

Ой с-під города, та с-під Білого
Та вставала орда,
Витоптала, вирізала
Все Донського козака.
Ой нумо, панове молодці,
Лист бумагу писать,
Та будемо, панове молодці,
Давать кошовому знать:
– Прибудь, прибудь, пан кошовий,
А через чотири часа,
Сам ти побачиш, подивися,
Шо не сила наша.
Ой походив пан кошовий
По Донському трупі,
А приложив до серденька
Привеликої туги.
– Ой бодай же вас, панове молодці,
Шо ви наробили,
Чом кріпкого калавуру
Не постановили,
Темненької ночі, та до півночі,
Чом не вистояли,
Із ясної рушниченьки
Тай не вистрілили?

*Никита Джигирь, 88 лет,
Кушугумовка Александр. у., 5 декабря 1887 г.*

Примеч.: Песня заимствов. из Донщины. См. Сумцова. Современ., ма-
лор. этногр., I, 143.

378 А

Набег орды на Донщину

Збіралися славні козаченьки всі один в одного.
Вони собі раду радили все техенькую,
Которого посилати по добиченьку в ніч темненькую,
Наступила чорна хмара, дробен дощик іде,
Ой слухайте, панове молодці, шось у хмарі гуде.
Либонь на нас, панове молодці, пригодонька буде.
Та як наступила, як навернула превражая орда,
Вирубала, вирізала, все донського козака.
Як прибіжить пан отаман до донського трупу,
Як приложе до серденька привелику тугу.

– Ой чом же ви, панове молодці, не гаразд робили,
Що кріпкого каравулу не постановили;
Чом ясної ружиночки не заряджували?
Чом вороніх кониченьків не осідлували?
Чом на тую круту гору не виїзжували?
А чом же ви зо всіх сторон не висліжували?
Із ясної ружиночки не вистрілювали,
Що ви славу козацькую та й занастили!

*Федор Бутуз-Бондаренко, 76 л.,
Покровское Екат. у. на р. Пидпильной, 10 сентября 1896 г.*

Сравни: Новицкий Я.П. – Историч. песни, стр. 5.

379

Взятие Азова

Ой як крикнув, та гукнув сам отаман полковой,
Собірайтесь, братці, все народ майстеровой,
Та зробимо, братці, півтора ста возов,
Та купемо, братці, три сотні волон,
Та наймимо, братці, по семі молодцов,
Та підемо, братці, аж у город Азов,
Та станемо, братці, сподовш улицями,
Та вийде да нас, братці, найбагатшій купець,
Та стане нас питать, братці, шо за товар у возах,
Та будемо казать, братці, шо у нас товар дорогой:
Все куниці і лисиці, і чорнії соболі.
– Ви, ребята, ви мої, привертайте ко мні,
А я завтра поутру весь товар закуплю.
Не дождались ми утра – всю Орду зайняли.

Пояснющее песню предание

Ще як був Азов Турецькою столицею, там стояло багато війська. От козаки і схотіли взяти його. Отаман і каже: “Знаєте, братці, що? силою може і не візьмемо, бо кріпость велика, а характерством, та хитрощами візьмемо скоріше. Поробили козаки вози, покладали ружжя, понаряжались сами чумаками, а отаман купцем і махнули. Як стали уже підїзжать близько до Азова, – взяли тоді поховали в вози по сім, по десять, або і більше чоловік козаків, повшивали вози шкурами і гайда. Виїхали перед заходом сонця в Азов, і поставали вповдовш улицями. От найбагатшій купець турецькій і виходе. – Шо, – каже, – братці, продаєте в возах? – Продаємо, – кажуть, – товар дорогой:
„І куниці, і лисиці, і чорнії соболі”.

- Ну, – каже, – подождіть до ранку, я весь товар закуплю сам.

- Добре, – кажуть.

Полягали турки спать. Як повилазили тоді куниці, лисиці і чорнії соболі з возів, як митнулись по городу, – так і пішов він димом. Турки схватились тушити, коли тут і палять, і ріжуть; вони тоді – хода навітьки. До сонця Орда убралась к бісовій матері в Турещину, а козакам достався город і все добро.

Так колись покойні діди і прадіди розказували, так оце і я вам кажу.

Петр Васильев. Стогний, 70 лет.

Краснокутовка у Великого Луга Александр. у., 17 января 1888 г.

380

Взятие Измаила

Ой пише, пише сотник Поволоцький
Та до кошового Харька листи:
Ой пребудь, пребудь, а кошовий Харьку,
Та до моєї господи в гості.
Ой говорила кошова Харчиха
Та своєму кошовому Харьку:
Не їдь, не їдь в тую Поволоку,
Бо покладеш там головку.
Ой пише, пише кошовий Харько
Та сотнику в Поволоку:
Ой не будь мені в гостях у тебе,
Та не будь і не бувати,
А велю я, славнім запорожцям,
Та гармати готувати.
Готуйте ви, славні запорожці,
Гармати на могилі,
Та чи не уб'єм в Ізмаїлові
А лядскої дитини.
Ой ударили, славні запорожці,
З громкої гармати,
Не зосталось в Ізмаїлові
Ні одні хати;
Ой ударили, славні запорожці,
З різвої рушниці,
Не зосталось в Ізмаїлові
Ні одной світлиці.
Говорила кошова Харчиха:
Шо впадуть морози,

302

На густії лози,
Ой поб'ють, поб'ють, тебе, кошовий Харьку,
Та турецькїї сльози.
– Ой я тїї, турецькїї сльози,
А хустинкою повтераю,
А де заглядю в Ізмайлові турка,
То до ноги вирубаю.

*Федор Кнырик. с. Языкова-Федоровка
Екатер. у., 29 ноября 1888 г.*

Кошова Харчиха була родом с Турещини, того їй і жаль було своєї країни. Жаль їй було і Харька пускати в Поволоку, бо знала, шо там покладе голову.

Примечание певца.

Сравн.: Метлинский. Народн. южно-русск. песни, стр. 425 - 427. В Малорусском литературном сборнике Мордовцева 1859 г. стр. 191 встречаем песню о Харьке, правда не сходную с нашим вариантом. Песня записана Н.И. Костомаровым, который в примечании говорит: „Сотник Харько взбунтовался против поляков в 1765 г. Это было начало последнего восстания южно-русского народа против Польши, известного под именем Колиевщины. Сотник Харько был обманом схвачен в Поволочи и казнен в Жаботине в 1766 г.». Интересующиеся личностью жаботинского сотника Харька найдут некоторые подробности в I т. сочинений Максимовича (1876) стр. 595.

381

Запорожцы в польській неволе

А

В неділеньку, як сонечко сходе,
Пан лементарь по риночку ходе,
Запорожців під вартою¹ воде.
Запорожці шапки в руках носять,
Лементаря низесенько просять:
– Ой, пане наш, лядський лементарю.
Не дай же нас ляшкам на поталу!
Бери у нас коні воронїї, –
А нас пускай: ще ж ми молодїї.
– Звелю коней в конюшні забрати,
А вас велю в кайдани кувати...
– Ой, пане наш, лядський лементарю,

¹ Под конвоем.

Не дай же нас ляхкам на поталу!
Бери у нас сідла золотії,
А нас пускай: ще ж ми молодії.
– Звелю сідла в чехауз забрати,
А вас велю на палі сажати.
– Ой, пане наш, лядський лементарю,
Не дай же нас ляхкам на поталу!
Бо ляшеньки – зрадливії люди,
Як половлять, горенько нам буде.
Бери у нас гроші золотії,
А нас пускай: ще ж ми молодії.
– Велю гроші у казну забрати,
А вас велю на волю пускати.

Дед Дмитрий Быковский, г. Никополь, 13 июня 1894 г.

382 Б

То самое и запорожский ватажок Корж

Опуская начало совершенно сходного варианта, ограничиваемся
приведением заключительных строк.

...Ой, пане наш, пане лементарю,
Не дай же нас ляхам на поталу!
Бери у нас шаблі та рушниці,
А нас пускай с темної темниці.
– Велю ж у вас рушниці забрати,
А вас велю на палі сажати.
Стали Коржа на палю сажати,
Ой, став же Корж всю правду казати:
– Запорожці, ви добрі молодці,
Як будете з неволі тікати,
Не тікайте битими шляхами,
Та тікайте темними лугами,
А щоб же вас ляхи не нагнали,
Бо ляшеньки – зрадливії люди,
Як нагонять – не гаразд вам буде.

*Никита Джигирь, 88 л., д. Кушугумовка
Ал. у., 5 декабря 1887 г.*

Сравн.: Головацкий. I, 16 и 129.

Предание

Про Коржа колись співав і розказував дід Твардовський; це був чоловік запорозького покоління. Корж був ватажок і водив запорожців

в Польщу. Оце, було, як біжить погоня¹, то він і приказує запорожцям: „Не розбігайтесь, братці, – держіться купи²! Вони його і слухають. Оце ляхи добігають і вже розмахують шаблями... Вони піднімуть вгору ратища і з'їдуться в купу. Ляхам здається, що то ліс, і пробіжат мимо. Раз вертався Корж с Польщі, а за ним погоня круля³. Не послушали його молоді хлопці і розбіглись. Ляхи всіх і половили. Корж не своєю смертю умер, – його посадили на палю; от цього міста я тіко і знаю пісню:

Ой крикнув Корж на палі сидяче:
– Запорожці, ви добрі молодці,
Не вганяйтесь в Польщу за ляхами,
Не тікайте разними шляхами:
Бо ляшеньки зрадливії⁴ люди,
Як піймають – лишенько вам буде.

Запорожці були характерники. Було, як збираються в Польщу, то беруть не більше, як дванадцять чоловік; зайвого⁵ щоб не було. Оце як схочеться їм спочити серед степу, то вони поставлять коней хвостами до хвостів, постромляють між ними ратища і давай в карти грати. Де візьмуться ляхи верхами, та до їх: “Рембай главу! рембай главу”⁶. Добіжать до запорожців, тай обминуть: їм покажеться дубовий байрак⁷.

*Трофим Семенович Ковбаса, 89 л.,
д. Языково Екатер. у., 27 сент 1887 г*

383 В

В неділеньку, як сонечко сходе,
Пан левентарь по риночку ходе,
За собою запорозьців воде.
Запорозьці левентаря просять:
– Ой пане ж наш, пане левентарю,
Ой не дай же нас ляхам на поталу
Бери ж у нас коні воронії,
А нас пускай, – ше ми молодії.
– Велю у вас коні одібрати,
А вас велю в тимницю забрати.

¹ Преследующий отряд.

² Сплотиться вместе.

³ Короля.

⁴ Изменчивые, коварные.

⁵ Лишнего.

⁶ Руби голову.

⁷ Дубовый лес.

Запорозьці левентаря просять:
– Ой пане наш, пане левентарю,
Та не дай же нас ляхам на поталу,
Бери ж у нас шаблі та рушниці,
А нас пускай з темної темниці.
– Велю ж у вас ружжя одібрати,
А вас велю на палі сажати.
Стали Коржа на палю сажати,
Ой став же Корж всю правду казати:
– Запорозьці, ви добрі молодці,
Ой як будете з неволі тікати,
То не тікайте битими шляхами,
Та тікайте темними лугами.
Ой щоб же вас ляхи не нагнали,
Бо ляшеньки – зрадливії люди,
Як наженуть – негаразд вам буде.

*Левая сторона Днепра, Александровский уезд Екатер. губ.
Записана в дер. Кушугумовка от старика Никиты Снисаря-
Джигун.*

384

Сава Чалый

(Пісня та переказ)

А

Ой був в Січі старий козак на прозвіще Чалий,
Вигодував сина Саву ляшенькам на славу.
Ой чи бачеш ти, старий, сідий, а шо твій син робить, –
Як полове запорожців, – то в кайданах водить?
Ой як крикнув старий, сідий, та на запорожців:
– Хіба ж нема проміж вами удаліх молодців?!
Обіззався Гнатко-братко, та ні в віщо вбраться, –
Знаю, знаю пана Саву, – можу з ним пограться.
Ой як можеш, брате-Гнате, с Савою пограться,
Буде тобі, брате-Гнате, у віщо й убраться.
Ой ще не світ, ой ще не світ, ой ще не світає,
А вже Гнатко с Кравчиною коники сідлають.
Заїхали в нову карчму меду-вина пити,
Назбігались вражі ляхи: хотіли побити.
Ой ударили запорожці навхрест шабельками,
Повтікали вражі ляхи попід рученьками.

306

Ой був Сава в Немирові, у тестя на обіді,
Та не знав він і не відав об своїй гірській біді.
Приїзжає а пан Сава та до свого двору,
Питається челядоньки: – Чи все гаразд дома?
– Ой за все гаразд, пане Саво, і добра година:
Породила твоя пані хорошого сина;
Ой за все гаразд, пане Саво, тіко за одно страшно, –
Виглядають гайдамаки із-за гори часто.
– Та нехай вони виглядають, – я їх не боюся,
Єсть у мене війська много, – я з ними поб'юся.
Ой сів Сава кінці столу, – та листоньки пише,
А Савиха молодая дитину колише;
Сидить Сава в кінці столу, – листоньки читає,
А Савиха молодая важенько здихає:
– Ой ну люлі, мале дитя, ой ну люлі, блазне,
Через тебе, малий блазне, вся худоба брязне;
Ой ну люлі, мале дитя, ой ну люлі спати, –
Наїхали гайдамаки до нашої хати.
А у того пана Сави весь двір на помості,
Приїхали та до його козаченьки в гості.
– Здоров, здоров, пане Саво, – а шо ти гадаєш:
Здалека ти гостей маєш, – чим їх привітаєш?
– Ой чим же вас, милі братці, я буду вітати, –
А дав мені Господь сина, – буду в куми брати.
– Ой чом же ти, пане Саво, тоді не кумався,
Як у Січі з отаманом у вічі видався?
Та йшов же ти біля його та й не признавався.
– Піди, хлопку, піди, малий, та вточи горілки,
Та вип'ємо с козаками за здоров'є жінки;
Піди, хлопку, піди, малий, та уточи пива, –
Та вип'ємо с козаками за малого сина;
Піди, хлопку, піди, малий, та уточи меду, –
Трудно, нудно на серденьку, головки не звезду.
– Не того ж ми наїхали, щоб пить, кумовати,
Хочем тебе, пане Саво, із душею взяти.
– Беріть, беріть, милі братці, срібло, золото й зброю,
Тіко пустіть, милі братці, живого з душею!
– Було б тобі, пане Саво, шкоди не робити,
Запорозьким козаченькам голов не лупити,
А піймавши у неволю – в кайданах не водити.
Ой кинувся та пан Сава до ясної зброї, –

Та підняли пана Саву на ратища вгору;
Ой кинувся та пан Сава до гострого меча, –
Полетіла пана Сави головонька з плеча.

*Дед Дмитрій Степанов. Быковский, 78 л.,
г. Никополь Катерин. у., 12 июня 1894 года.*

Доповнення співака (переказ)

Сава був не рідний син кошового Чалого: його найшли козаки в степу, а Чалий тіко вигодував його в Січі. Як дійшов Сава великого ума, взяв і передався ляхам. Став тоді жить у Польші, став гайдамачить. Отсе набере ляхів, тай веде грабувать запорозьки церкви. Мало йому було цього, – став він ловить запорожців в їхній землі, став кувать в кайдани та знущаться... Горе було від його!... Отсе піймає козака, розіпне руки і кілок ув'яже. Стоїть він, мов розіп'ятий на хресті. Потім зніме шкуру з голови, підніме її за чуприну вгору та й каже: „От шапка, так шапка!... а ну надінь, козаче!“... Закоте шкуру на ногах, на руках, та й оп'ять: „Отсе тобі і червоні сап'яни і рукавиці, – іди гуляй!“... Пустить козака в степ, то він стече кров'ю і Богу душу отдасть. От така, воно, мода була колись у всій лядській землі...

Чалий був знахурь великий, боялись його і запорожці, а потім таки не втерпіли: „Доки, кажуть, – еретичий сину, – ми будемо терпіть муки від твого Савки!“ Та за груди його...

Ой як крикнув старий, сідий, та на запорожців:
„Хіба ж нема проміж вами удаліх молодців?“...

Ось Гнатко Голий і обіззався: „Я б, каже, піймав Савку, так ні ввіщо гаразд одягтись“. А Гнатко під той шанець всю одержу промантачив 1 в корчмі. Дали йому найкращу одержу, коня і зброю. Гнатко-братко підмовив Кравчину та ще десятків три козаків і давай збираться. Посідали коней, понасіпали своєї землі в сап'яни, а коням понабивали її під копита, пообтикались терном і подалися... Чи довго вже їхали, чи ні, – набігли в лісу корчму. Глянули, – аж у дворі коней осідланіх видимо і не видимо, а у корчмі ляхи піячать...² „Шо ж будемо робить, – каже Кравчина, – їх до лихої години, а нас мало?“ ... „Шо робить? – каже Гнатко, – ріжете мерщі поводи та гоніть коней в Січ!“ Козаки погналі коней, а Гнатко с Кравчиною до вікон та с пістолів: бух! бух! бух! Ляшки-панки і собі за ружжя, вискочили та клац! клац! клац! – аж вони замовлені...

Ударили запорожці навхрест шабельками, –
Повтікали вражі ляхи попід рученьками!

¹ Прогулять.

² Кутят.

Як повтікали ляшки, запорожці тоді випили по корячку горілки і гайда дали.

Сава на той час вернувся від тестя додому. Приїхав до двору та й питає: „Чи все гаразд дома?" Ворожка, що бабувала у його жінки, і одвіча йому:

– За все гаразд, пане Саво, – тіко за одно страшно,
Виглядають гайдамаки із-за гори часто.

„А далеко, бабо, відсіль?" – „Та цур їм: у своїй землі, за лісом!"

Бабі і не вдогад, шо їй очі одведено: та земля була у сап'янах та під копитами, а ліс – у казаків за сідлами...

Не успів Сава вскочить в хату, аж ось уже і Гнатко с Кравчиною на порозі... Взяли його і підняли на списи...

В пісні співають, шо Сава посилав хлопця за медом-горілкою. Це він хотів, щоб йому принесли пістолі та спис, а хлопець не догадався.

Гнатко с Кравчиною заговорювали ружжя і їх ні куля, ні шабля не брала.

385 Б

Запорожці-пани в Січі все п'ють та гуляють,
Все про Саву молодого речі розмовляють.
– Ой хто ж може, милі братці, Саву в руки взяти,
То той буде, милі братці, в Січі панувати.
Обіззався Гнатко Голий: „Ой я ж його знаю.
Ой я ж Саву молодого у руки піймаю”.
Сидять пани-генерали та все зглядаються,
Та все з Гнатка, Голенького, та насміхаються.
А між ними пан кошовий ум при собі має,
Скида з себе голубий каптан – Гнатка одягає,
Скида з себе сап'яни – Гнатка обуває,
Сідла коня вороного – та Гнатка сажаяє.
Ой сів Гнатко на коника, гукнув до громади:
– Ой давайте брата Кравця мені на пораду...
– Бери, бери, брате-Гнате, Кравця на пораду,
Та привези у Січ Саву, – на велику раду.
Ой став же Гнат, ой став Голий, Кравчині казати,
Вислухавши Кравець Гната, – став його питати.
– Ой шо це ти, брате-Гнате, лізеш в такі муки,
Шо ти хочеш пана Саву взяти в свої руки?
– Ой не бійся, брате-Кравче, не бійся нічого,
Ми підемо на пораду до діда старого.
– Здоров, здоров, старий, сідий, на прозвіще Чалий,
Вигодував сина Саву ляшенькам на славу.

А чи бачеш, старий, сідий, що твій Сава робить:
Набирає ляхів стадо, та до Гарду водить,
Що все панам-генералам ноги й руки лупить,
Молоденьким запорожцям та все лоби голить?...
– Ой де ж це ви, вражі хлопці, розуму дійшли,
Що до мене, старенького, на пораду прийшли?
Сідлайте ж ви, вражі хлопці, коні воронії,
Та стромляйте густо терну по за ярчаками¹,
Та вбувайте сап'яни назад носачами;
Та їдьте-ж ви, вражі хлопці понад берегами,
Та ставайте за горами, густими тернами.
Ой був Сава в Немирові, в тестя на обіді,
Не знав Сава і не відав об своїй біді.
Ой приїхав та пан Сава от тестя додому,
Питається челядоньки: – Чи все гаразд дома?
– За все гаразд, за все гаразд, тіко за одно страшно:
Виглядають гайдамаки із-за гори часто.
– Ой не бійтесь, милі братці, не бійтесь нічого,
Бо ще вони за горами, за густими тернами.
Ой сів Сава кінець столу, та листоньки пише,
А Савиха молодая дитину колише:
– Ой ну люлі, мале дитя, ой спи, мале блазне²,
Через тебе, малий блазне, вся худоба брязне.
Ой сів Сава кінець столу, листоньки читати,
Коли гляне до порога, аж Гнатко вже в хаті.
– Здоров, здоров, пане Саво, – чи жив ти буваєш,
Іздалека гостей маєш, чим ти привітаєш?...
– Ой чим же вас, милі братці, я буду вітати,
Жінка сина породила – буду в куми брати.
Ой чим же вас вітать, братці, медом-горілкою?
– Ой не вітай, пане Саво, медом-горілкою,
А прощайся, пане Саво, с своєю жінкою;
Приїхали, пане Саво, та не кумовати,
Приїхали, пане Саво, тебе в руки взяти.
– Піди, хлопку, піди малий, та вточі горілки,
Та вип'ємо, милі братці, за здоров'є жінки;
Піди, хлопку, піди, малий, та уточі пива,
Та вип'ємо, милі братці, за малого сина;

¹ Деревянная часть седла, возвышающаяся над сидением спереди и сзади.
Пояснение певца.

² Баловень (прим. у тексті).

Піди, хлопку, піди, малий, та уточі меду,
Трудно, нудно, милі братці, голови не зведу.
Ой узяли пана Саву, – збили під каблуки.
Ізв'язали пану Саві позад спини руки.
Прив'язали пана Саву до коника ззаду,
Та й повезли його в Січу на велику раду.
Тепер тобі, пане Саво, та й не панувати,
Тепер панам-генералам ног, рук не лупити,
Молоденьким запорожцям лобів не голити;
Тепер тобі, пане Саво, та й не панувати,
Тепер тобі перед Гнатком шапку іздіймати.
Ухватили пана Саву на сім списів вгору,
Та вдарили пана Саву об суху дорогу.
Тепер тобі, пане Саво, оттут погибати,
Тепер Гнатку с Кравчиною в Січі панувати.

*Федор Михайлович Кнырик,
д. Языково Екатериносл. у., 27 января 1886 года.*

Сава у народній пам'яті

Переказ I

Сава виріс в Січі і товаришував з запорожцями. В Великому Лузі і тепер єсть Савино озеро: він тут, кажуть, жив, а потім перебрався на Савур-могили. Став розбійничать, став грабувать чумаків, так його запорожці хотіли піймать; він тоді продався ляхам і давай служить їм. Оце було, кажуть, піймає запорожців і позаковує в залізо; потім обріже ноги низче колін, руки низче локтів, та й закоте шкуру; тоді уп'ять обчеркне ножем голову вище брів і потилиці і здере шкуру з волоссям. Помучить, насміється, та й пусте козака на погибель. Того про його так і в пісні співають. Він був еретик і душогуб.

Дід Орел.

Переказ II

Про Саву єсть пісня, тіко я її гаразд не складу, а покійний дід, було, часто співа і розсказує про його. Колись, кажуть, жив в Січі старий козак Чалий, з роду не жонатий. Раз їхав він і найшов хлоп'я: воно блудило по степу. Оце і буде той самий Сава. Чалий взяв його за сина. Другий раз, саме в жнива, Чалий найшов другого хлопчика, голого, як мати народила; звали його Гнатком. Сава, кажуть, був задеракуватий, а Гнатко смирний і покірний. Як повиростали хлопці, то стали обидва козакувать в Запорожжі. От Савка чи довго козакував, чи ні, а тіко взяв і передався ляхам. Там він оженився і зробив собі хату в таких пущах, шо мало хто і знав. Набрал він собі шайку ляхів і давай їздить в

Запорожжє грабують церкви. З запорожцями вони теж обходились негаразд: оце піймають стіко там козаків і давай з живих шкури драть. Кошовий тоді кликнув Гнатка Голого (це його в Січі прозвали) і каже: „Ну, Голенький, знаєш ти норови Сави; піймай його, разякого-такого сина, та превези в Січ”. „Чи піймать, то й піймать еретичого сина, а тіко дай мені, тату, характерників”, – одвіча Голий кошовому. Той дав. До схід сонця понасіпали вони своєї землі в чоботи, повтикали за сідла терну і поїхали.

Ой був Сава в Немирові в ляха на обіді,
Та не знав він і не відав об своїй гирькій біді.

Приїхав додому, а у його була молода жінка Машка і баба-ворожка, на прозвіще Наталочка-Куховарочка. Сава до ворожки і каже: „Ану кинь на карти: шось мені сни погані снятєся”. Та кинула і каже: „Сподівайся гайдамаків”. „А де ж вони тепер”? – „Ще в своїй землі”. – „Нічого, – каже, – не боюся я їх”. Кинувся листи писать в Немиров, шоб сбиралось військо, а Наталочка-Куховарочка сіла колихать дитину і співа:

Ой ну люлі, ой ну люлі, ой ну люлі спати,
Бо наїдуть гайдамаки до нашої хати;
Ой ну люлі, ой ну люлі, засни, малий блазне,
Через тебе, малий блазне, вся худоба брязне.

- Шо ти, бабусю, кажеш! – пита Сава.

- Та це, каже, приспівую, шоб спало.

Він уп'ять: „Кинь, бабусю, ще на карти, бо мені наче сумно”. Кинула вона вдруге. „Біжать, – каже, – гайдамаки ще й досі в своїй землі, та за лісами”. Тіко шо це сказала, аж ось Гнатко с козаками в двері.

– Здоров, здоров, пане Саве, здоров тобі в хату,
Здалека ти гостей маєш – чим будеш вітати.

– А чим же вас, милі, братці, буду я вітати,
Ой дав мені Господь сина, – буду в куми брати.

– Та було б тобі, пане Саво, тоді в куми брати,

А як ходив ти до Гарду церкви руйнувати.

Як підняли пана Саву на три списи вгору,

Та вдарили об поміст, – облився він кров'ю.

Прив'язали тоді пана Саву коневі на спину і повезли до кошового.

*Андрей Халєпа, 60 лет,
с. Андреевка Алексан. у., 14 января 1885 г.*

Переказ III

В пісні співають:

Ой був в Січі старий козак на прозвіще Чалий,
Вигодував сина Саву ляшенькам на славу.

Сава не мав собі роду і змалку вигодував його запорожець Чалий. Як уже виріс Сава, став козаком на всю Січ. От прийшов час померати Чалому, він кликнув Саву і каже:

Оце тобі кінь вороний, вся на його зброя,
Та служи, сину, запорожцям по моєму слову.

Не послухав Сава діда: як тіко той помер, він продався ляхам і став ватажком. Давай тоді розбой водить на запорожців, давай обкрадять церкви. В Запорозжжі був превеликий знахур і характерник Гнатко-братко. „Стой же, – каже, – Саво, я тебе піймаю”. Змовився він с Кравчиною і Булатом їхать.

Ой ще не світ, ой ще не світ, ой ще не світає,
А вже Гнатко с Кравчиною коні посіддали.

Посіддали та й гайда. Сава тоді саме приїхав з гостей до дому, та й пита: „Чи все гаразд дома?” Баба ворожка йому і каже:

За все гаразд, за все гаразд, – тіко за одно страшно:
Вилітають із-за гори чорні крюки часто.

„А ну, – каже, – бабусенько, кинь на карти”. Вона кинула і каже: „Це щось недобре випада: якихсь з далека гостей сподівайся”. – „А скоро”? – “Та як тобі і сказать: випада, наче ще в своїй землі, за густим лісом і наче близько”. А Гнатко-братко, Булат і Кравчина як од’їзжали із Запорозжя, то понасипали в сап’яни своєї землі, понабивали коням під копита і пообтикались терном. От воно і одводе очі: мов вони за лісами, в своїй землі.

Догадався Сава, з якого краю гості. і послав за військом. На той час у Сави були родини, треба було людей пригостить, і послав хлопця за пивом і горілкою.

Ой піди, хлопку, до винниці, та вточи горілки,
Та вип’ємо за здоров’є Савиної жінки;
Ой піди, хлопку, до пивниці та й уточи пива,
Та вип’ємо за здоров’є Савиноного сина.
– Здоров, здоров, брате Саво, – думаєш-гадаєш:
Ти з далека гостей маєш, чим їх привитаєш?
– Ой чим же вас, милі братці, я буду витати?
Жінка сина спородила, – буду в куми брати.
Ой уже ж тобі, брате Саво, з нами не куматься,
Проси Саво, а щоб дали з жінкою прощаться,
Годі тобі, брате Саво, ляшкам угождати,
Пора тобі, скурвий сину, за все одвічати.
Як підняли пана Саву на три списи вгору,
Та вдарили пана Саву об пень головою.

Управились с Савою і посідали горілки пить. Коли ось і ляхи біжать....

Ой ударили два ляшеньки навхрест шабельками, –
Утікайте, гайдамаки, проміж рученьками.

Ляхів набігло привелика сила, а запорожців мало. Давай вони на
коні та тікають.

На тім боці на толоці – будто орел криче,
Коли глянув Гнатко-братко, аж Кравчина плаче.

Нагнали ляхи Кравчину і хотіли зарубать, а Гнатко-братко обернув
коня, махнув шаблею – вони самі себе і порубали. Тоді Кравчина на-
гнав Гнатка-братка і подалися в Січ.

*Наум Григорьевич Бабец, 62 л., Михайловка (Лукашево) Алек. у.
Екат. губ., 27 октября 1888 г.*

Оба варианта и предания богаты оригинальными подробностями.

Сравн. Максимович: Украинские народ. Песни, 1834 г., стр. 90; Чу-
бинский. Труды, V, 965; Екатериносл. губ. ведомости, 1865 г., № 22
(Два варианта, доставл. М. Комаровым; Скальковский. Наезды гайда-
маков на западную Украину, 1845 г., стр. 159 и 169; Закревский. Ста-
росветск. бандуристы – I, 13; Вариант записан им в губернии, близкой
к Польше, или подправлен рукою поляка; Костомаров. Народн. песни
в Малор. лит. сборн. Мордовцева (1859), стр. 197; Головацкий, I,
18 - 20, III, 9 – 12; Kolberg. Роксіе 2, 1 - 5; Чернявская в V т. Сборн.
Харьк. ист. фил. Общ., 136; Киевск. Стар., 1887, XIX, 194, 470.

386

Був у Січі старий козак
На прозвіще Чалий,
Вигодував сина Саву
Ляшенькам на славу.
Він з ляшеньком вірно дружить,
Козакам не служить
Де піймає запорозьця –
Головоньку лупить.
Найшов козак козака –
Облуплина голова.
Та повіз до кошового,
До батинька свого.
– Ой бачиш ти, старий батьку,
А що Сава робить:
Де піймає козаченька,
Головоньку лупить.
Ой як глянув старий батько,
Стало єму жалко

Та й гукає запорозьцям,
Все добрім молодцям:
– Та піди, Гнатко,
Та піди, Харько,
Та піди, Кравчино,
А до того Сави в гості,
До вражого сина!
Як приїхали до Сави, –
А він в ляха на обіді.
Та й не знає, не відає
Об своїй обиді.
Як приїхав та пан Сава
До свого двора,
Питаїця челядоньки:
– Чи все гаразд дома?
– За все гаразд, пане Саво,
І добра година:
Породила наша паня
Хорошого сина.
За все гаразд, пане Саво,
Тіко за дно страшно:
Виглядають гайдамаки
Із-за гори часто.
Сидить Сава кінець столу,
Все листоньки пише,
А Савиха молодая
Дитину колише.
Та сидить Сава кінець стола,
Все листи читає,
А вже Гнатко з Кравчиною
Ворота ламає.
– Та був здоров, пане Саво,
Шо ти собі раєш,
Іздалека гостей маєш –
Чим їх привитаїш?
– Ой є в мене, милі браття,
Є вас чим витати:
Породила жінка сина, –
Буду в куми брати!
– Годі ж тобі, пане Саво,
Нас у куми брати,

Було б тобі Гайдур – церкви
Та й не розоряти.
Ой кинувся та пан Сава
До своєї зброї, –
Та підняли пана Саву
На три списи вгору,
Та вдарили пана Саву
Об діл головою.

*Екатеринославск у. Лоцманская Камянка (права сторона Днепра),
записана от лоцмана Есипа Омельченка, май 1875 г.*

IV. Додаток до пісні «Сава Чалий»

Сава козакував в Запорозжжі, а потім став гайдамачить і передався ляхам. Про його єсть і пісня, тільки вона різно починається, одну і я знаю.

Ой був Сава, та їв сало, та їв паляниці,
Не любив він челядоньки, любив молодиці.
Ой гуляв Сава в Немирові в ляха на обіді.
Та й не знав він, та й не відав об своїй обиді.

(Далее вариант сходен с предшествовавшими)

Раз гуляв він с козаками в шинку, а по дорозі заїхав туди і дяк з Січі.
Став Сава хвастатися і вихвалитися, шо він і такий, і сякий, і он який, а
дяк моргнув запорожцям і почав його вихвалити по-церковному:

Слово Сава, –
Слово – Слава,
Під небеса сяє,
Імня Господне возвеселя!

Сава ще дужче розхвастався і давай частувать медом-горілкою, давай пить... Як підпив добре – став задержатися, став нав'язуватися на всіх і на дяка. Баче дяк, чим гульня пахне, та й каже: Слухай, Саво, вихвалю я тебе по-церковному, тепер слухай, вихвалю тебе по-козацькому:

Слово Савка –
Слово с...ка,
Распрееретичий син,
Скажена собака...

Савка до дяка с кулаками, а той не подався і давай битися... Вмішалися козаки і розвели їх. Дяк сів на коня і махнув в Січ.

Як продався Сава ляхам, то вже не став брататися з запорожцями, а став з живих драть шкури, став грабувать і палить церкви. Не довго ж він і панував: взяли його запорожці характерством і закололи списками.

*Дед Лаврин Прищепа, 67 л.,
г. Александровск, 1 августа 1894 г.*

Варианты песни и предания богаты оригинальными подробностями.

Сравн.: Максимович. Украинские народ. песни, 1834 г., стр. 90; Чубинский. Труды, V, 965; Екатеринославск. губ. ведомости, 1865 г., № 22 (Два варианта доставл. М. Комаровым); Скальковский. Наезды гайдамаков на западную Украину, 1845 г., стр. 159 и 169; Закревский. Старосветск. бандуриста, I, 13. Вариант записан им в губернии, близкой к Польше, или подправлен рукою поляка; Костомаров. Народн. песни в Малор. Литер. сборник Мордовцева (1859), стр. 197; Головацкий, I, 18-20, III, 9-12; Kolberg, Rokucie, II, 1-5; Чернявская в V т. Сборн. Харьк. ист. Фил. Общ., 136.

387

Літа, літа сизокрилий орел по широких долинах,
Засилає наш Государь п'єсьма по всіх Українах.
– Ой живіть, живіть, мої українці, – не бійтесь нікого,
Звоював я Шведа, ще й Запорожця много.
Ой Запорожці, ви добрі хлопці, ви хлопці молодії,
Повдавалися один в одного як братики ріднії.
Ой повдавалися та й попарувалися по два докупочки,
Сидять вони, зглядаються, як сиві голубочки.
Ой на тому пану Крутовенку байковая юпка,
Провожає пані Животарька, його сестра Любка.
Ой здоров, здоров, пане Крутовенку, здорово, сестро Залізна,
Не вискоче моя душа с тіла, – бо далеко залізна.

*Варнава Ересько, 50 л., сел. Юльєвка,
Александр. у., 20 апреля 1885 г.*

Мы имеем другой вариант этой песни, записанной от 60-летнего *Степана Крохмаля* в Балабино Александр. у., который заканчивается:

....А на тіх же славніх Запорожцях все байкові юпки,
Виїзжає з Житомира їхня сестра Любка.
Ой здорово, сестро Любко, сизая голубко,
Ой не вискоче твоя душа с тіла
Бо далеко залізна.

Пояснення Крохмаля.

Повдавалися та й попарувалися по два докупочки,
Сидять вони зглядаються один на другого, як сиві голубочки..

– Це протів того, казали колись діди, що як звоювали Запорожців, то звеліли їх попарувать, – тобто позаковувать в залізо. Вони тоді, сердешні, зглядаються один на другого, що їм будуть робить. Вони, кажуть, були дуже похожи один на другого одежею і обличчам; одинаково за-

пускали довгі вуси, голили голови, закручували за вухо чуприну – мов „братікі рідні”, як співають в пісні.

388

Та летів ворон та із чужих сторін, та летяче кряче,
Сидить сіромаха над канавою, та жалібненько плаче. (2)
Та летів ворон та із чужих сторін, криличками махає,
Сидить сіромаха над канавою та сорочку латає. (2)
Дере поли та дере рукава, а плечі латає,
Та все про свого царя Константина частенько споминає.
Поздоров, боже, царя Константина, судариню Катерину,
Шо вивели наше Запорожжя із Умані на Вкраїну.
Та заплакали славні Запорожці із Умані йдучи.
Не будем носити чоботи-сап'янці, а с китаєчки онучі.

*Никита Никитов. Самарский, 61 года.
Краснокутовка, 29 декабря 1889 г.*

389 А

Задум проти запорожців у Москві

Ой під городом, та під Яласоветом,
Много горлиць пролітало,
А в Москві-городі в засідательном домі,
Зібрались всі сенатори.
Ой зібрались вони всі вмісто,
Стали совіт прекладати:
Ой як би нам у запорожців
Та всі області одібрати?
А одібравши у запорожців землю,
Будемо сами владіти...
А запорожці, добрі молодці,
Все теє гаразд знали,
Посіддали коні воронії
Та під турка втікали.
Гей, ми підем під турчина жити,
Та будемо вірно служити.

*Баба Агафья Саенкова,
с. Покровское Алекс, у., 12 января 1886 г.*

390 Б

Під городом Лебедином, гави, ворони літали,
А в Москві-городі москалів збирали.
Зібралися в одно місто, – стали совіт прекладати,

Як у славніх запорожців всі вольності одібрати.
А запорожці, славні молодці, – у їх ласкавості немає,
А вони ж панам, неправедним судьям, почали правду казати,
Що розсердився наш батько рідний і за синів нас не має.
Ой ходімо, милі братці, турецького салтана прохати,
Він нашу тугу розвіє, він нас до себе пригорне.

*Мало-Михайловка Александр. у., 1884 г.
Сообщил в рукописи учит. Спирид. Потапов.*

Сравни: Вариант И.И. Манжуры „Киевск. Стар.“, 1882 г., т. I, стр. 436; Костомаров – „Истор. казач. „Русск. Мысль“, 1880 г., т. V, август, стр. 23 – 24; Чернявская. Сборн. Харьк. истор. филол. об-ва, стр. 132; Эварницкий. „Запорожье“, 2, 163.

391

Предчувствие запорожцев

Ой преслухайтесь, хлопці,
Славні запорожці,
Шось у хмарі гуде!
Ой щось на нас хлопці,
Славні запорожці,
За пригодонька буде.
Ой заступайтесь хлопці,
Славні запорожці,
Плече поз плече,
Та не даймо хлопці,
Славні запорожці,
Москалеві Січі.

*Дед Иван Машталяр, 78 л.,
д. Кушугумовка Алекс. у., 27 февраля 1891 г.*

392

Разорение Сечи

Русские войска окружают Сечь. – Предложение запорожцев Кошевому оказать сопротивление. – Отказ. – Обращение Кошевого к царице о возвращении вольностей. – Отказ и упреки царицы. – Упреки Кошевого сечевикам за их шалости

Ой Боже наш, милостівій, помілуй нас з неба,
Зруйновали Запоріжжя – колись буде треба.
Ой з-за Низу, з-за лиману вітер повіває,
Уже ж москаль Запорожжя кругом облягає.
Ой облягше кругом Січі, покопали шанці,

319

Заплакали запорожці в неділеньку вранці.
Московській генерали церкви руйновали.
Запорожці, в чистім полі, як орли літали.
Ботурлиньській козарлюга по Січі гуляє,
Та все пана кошового вірненько благає:
– Позволь, батьку, пан кошовий, нам на башті стати,
Найстаршому генералу с плеч голову зняти.
Москаль стане с палашами, а ми с кулаками,
Нехай слава не поляже проміж козаками!
– Не позволю, милі братці, вам на башті стати,
Бо єдна кров християнська – гріх нам проливати.
Ой пише, пише пан кошовий листи до цариці:
– Віддай, мати, сюю землю по прежні гряниці,
– Ой нашо б я, запорожці, сю Січ руйновала,
А шоб же я сюю землю назад отдавала.
– Великий світ, ти царице, шо ж ти наробила,
Що степ добрий, край веселий та й занапастила?
Ой, вражі сини, запорожці, – не добре робили,
Шо в неділю, до схід сонця, горілочку пили...
– Ой казав я, хлопці, удалі молодці, – не шаліте,
Та до церкви йдучі, люлек не куріте,
В неділеньку, до схід сонця, горілки не пийте...
Ой ви ж, хлопці, не слухали, й неділі не читили,
До церкви йшли – пустовали та люльки курили,
В неділеньку, до схід сонця горілочку пили...
Ой летіла бомба, московська, – серед Січі впала,
Хоч пропало Запорожжя, – не пропаде слава.

*М. Никополь, Катеринославского у., 12 июня 1894 г.,
запис. от 78 ми-летнего деда Дмитрия Степановича Быковского.*

Ср.: Драгоманов – „Политические песни укр. народа“, ч. I, разд. I,
стр. 7.

Последнее, полное упреков обращение к казакам в песне Быковский относит кошовому Калнышу, называя его человеком разсудительным и набожным.

Я. Н.

393

Ой чого, чого, славні запорожці
Та смутні, не веселі стали?
Гей, шо обступили Січ превражі драгуни
Та всіми сторонами.

Ой крикнув наш Калниш кошовий,
А стояче на Скарбниці¹:
Гей, збирайте, славні Запорожці,
Ратища й рушниці.
Ой крикнув наш Калниш кошовий
А стояче серед церкви:
Гей, збирайтесь, славні запорожці,
А як би к тій смерті.
Ой збірались, славні запорожці,
В п'ятинку в страшную,
А виходили та на тую штурму –
В неділеньку святую.
Ой зашуміли луги й зеленії верби,
А на калині віти,
Гей, заплакали славні запорожці,
Як по матері діти...

*Никополь Екатериносл. у., 13 июня 1894 г.
запис от деда Дмитрия Степан. Быковского, 78 лет.*

394

По той бічок Базавлука лагері стояли,
Молодії запорожці пили та гуляли.
А між ними їх отаман – один не гуляє,
А він свого Харька-батька во сні пробужає.
А встань, Харьку, а встань батьку, – просять тебе люди,
Як вийдеш ти на гряницю – по прежнему буде.
Як вийдеш ти на гряницю, то проси царицю,
Нехай віддасть степи добрі по прежню гряницю.
– Ти, царице, милостива, змилуйся над нами,
Верни степи, край веселий, с темними лугами!
– Не на те я, Харьку-батьку, полки набірала,
Шоб степ добрий, край веселий, назад повертала.
Тече річка-невеличка – підмиває кручі,
Ой заплакав Харько-батько від Цариці йдучі...²
Пішов назад Харько-батько темними лугами,
Та умився Харько-батько дрібними сльозами.

¹ Река близ Старой Чертомлыцкой Сечи.

² В другом, менее полном варианте, записанном от 90-летнего деда Дворяненко в Ново-Гупаловке. – царица, внимая словам Харька, обращается к сенаторам:

Сини ж мої, сенатори, що ж ви наробили,
Що степ добрий, край веселий та й занастили? ...

– Ой ви хлопці, запорожці, що ви наробили?
Степи добрі, край веселий та занапалили!...
Тече річка, невеличка – кручі поробляє,
Уже москаль Запорожжя кругом облягає.
– Благослови, отамане, нам на башті стати:
Москаль буде із мечами, а ми с кінжалами,
Не виб'ємо кінжалами – виб'єм кулаками,
А щоб слава не пропала проміж козаками.

Логвин Несват, Ново-Гупаловка Алекс. у., 1885 г.

В варианте народ воспевае Харька-батька. Это наводит на догадку, не вставлено ли это имя вместо кошевого Калныша? Профессор М.А. Максимович, останавливаясь на варианте подобного содержания, спрашивает... « Но что за имя тут Харька? Сказать бы это Харько Чепега? Но он тогда не был еще так значителен, как был после. Я полагаю, что здесь имя Жаботинского сотника Харька (убитого в 1766 г.) вставлено в песню заднепровскими певцами, для которых это имя было так памятно и любимо (Сочин. I, 618).

В труде А.А. Скальковского Харько Чепега при осаде Очакова в 1769 году, в числе других козацких старшин, именуется полковником. Следовательно, за 7 лет до падения Запорожской Сечи он был уже солидных лет и заслуг. В 1783 году, армии капитан Антон Головатый, полковники Харько Чепига и Легкоступ Потемкиным уполномочены были [вербовать] охотников в козацье звание из бывших запорожцев. Изданная с этой целью прокламация от 1 июля 1783 году имела успех и положила начало образования Черноморского войска. В 1788 году, во время войны с Турциею под Очаковым, когда первый кошевой черноморцев Сидор Белый был убит, главнокомандующим армией кн. Потемкиным Чепига был назначен кошевым. Возможно полагать, что и во время падения Сечи он был лицом влиятельным и пользовался достойной славой среди козаков.

Но допустимо впрочем и то, что недовольная часть козаков на Калныша, по эпическому приему, вызывала Жаботинского сотника Харька из могилы.

Я.Н.

395

Ой Боже наш, милостивий, – помилуй нас з неба,
Зруйновали Запорожжя, – колись буде треба.
Ой з-за гори, з-за крутої туман налягає,
Уже ж москаль Запорожжя кругом обступає.
Пішла Москва куренями, – запаси забрала,

А московські генерали церкви руйнували.
Та взяли срібло, взяли золото, ще й воскові свічі,
Остається пан кошовий с писарем у Січі.
Васюринській козарлюга не п'є, не гуляє,
А він пана, кошового, вірненько благає:
„Дозволь, батьку, пан кошовий, нам на башті стати,
Найстаршому генералу с плеч голову зняти”.
„Не дозволю, милі братці, вам на башті стати,
Бо єдна кров християнська, – гріх нам проливати.
– Не дозволиш с палашами, дозволь с кулаками,
А щоб слава не полягла проміж козаками.

*Дед Назар Федорович Бутуз (Бондаренко), 74 л., с. Покровское
на р. Пидпильной (бывш. Сеч), Екатеринбург, у., 14 июня 1894 г.*

Сравн.: Драгоманов. Политические песни укр. народа, ч. I, разд. 1, стр. 7.

396

Важке положення запорожців. – Прохання про повернення вольностей.

Відмова цариці

Ой пише, пише пан кошовий, з великого жалю,
Що не знає кому пріхилиться, – которому царю.
Ой ви запорожці, удалі молодці, – шо ви наробили:
Що степ добрий, край веселий та й запропастили?
Молодії козаченьки все пили, гуляли,
До цариці Катерини в гості перебували.
– Здоров, здоров, Катерино, здоров, наша мати,
Ми приїхали до тебе, – хочем попрохати:
Не йди, не йди, с своїм військом, Січу руйновати!
– Не на те ж я, запорожці, москаля збірала,
Ой щоб же я тую Січу назад вам вертала.
Вилітала пава з-під Катерінослава, та й у Січі впала,
Хоч пропало Запорожжя, – не пропаде слава.
Тече річка невеличка, – та вробляє кручі,
Заплакали запорожці під турчина йдуче.
Ой заріжмо козенятко, – та зробимо дудку,
Як заграєм в тую дудку, – по всім світі чутко.

Дед Волох, 74 л., с. Рождественка Алекс.у., 1886 г.

Сообщил в рукописи народ. учитель М.О. Назаренко.

Калнишевський, останній кошевий війська Запорозького

А

Устань батьку, Калнишевській, просять тебе люди,
 Та поїдем до столиці – по прежнему буде;
 Та поїдем до столиці, благи цариці,
 Щоб віддала нашу землю, царській клейноди.
 – Не на те я, милі братці, Січу такувала,
 Щоб віддала тую землю і клейноди вертала.
 Тече річка-невеличка, – поробляє кручі,
 Та заплакав Калнишевській від матусі йдучи.
 Великий світ, рідна мати, напуск напустила,
 Славне військо Запорізьке та й занапустила.
 Ой занапустила, – у Січ уступила.
 В неділеньку, ранесенько, лагерьми стали,
 А в вівторок разів сорок Січу такували.
 Московській генерали церкви грабували,
 Грабували срібло, золото й воскові свічі,
 Зоставайся, Калнишевській, с писарями в Січі.
 Вже покритось славне військо густими лозами,
 Та заплакав Калнишевській дрібними сльозами;
 Вже покритось славне військо за жовті піски,
 Та не взявся Калнишевській ні пити, ні їсти.

Записана от компании стариков с. Вознесенки Ал. у. - Степана Власенко, 80 лет, Кузьмы Лутая, 74 лет и Фоки Брянца, 70 л., на рыбной ловле на Днепре, у острова Хортицы, 15 июня 1884 г.

398

Устань батьку, Калнишевській, просять тебе люди...,
 Та вже ж наше славне військо, скрилося за гори,
 Та заплакав Калниш-батько з великого горя;
 Та вже-ж наше славне військо скрилося за хмару,
 Та заплакав Калнишевській з великого жалю;
 Та вже ж, наше славне військо, скрилось та й не буде,
 Плаче, туже Калнишевській, та б'є себе в груди..!

*Василий Панасенко (Гончаренко), 68 л.
 Вознесенка, Александр. у., 1877 г.*

Сравн.: Костомаров. История казачества, „Русск. Мысль“, 1880 г., август, стр. 27; Киевская Старина, 1882 года, т. I, стр. 435, т. 7, стр. 324; Эварницкий. Запорожье, II, 201.

После розорения Сечи

Обращение запорожцев к Екатерине

Насіяли, наорали
 Та нікому жати,
 Пішли наші запорожці
 Цариці прохати.
 – Ой, царице, наша мати,
 Змилуйся над нами, –
 Верни назад степи й луки
 С темними дугами.
 – Та бодай же ви, запорожці,
 Того не діждали,
 А шоб же я степи й луки
 Назад повертала.
 Не поможе, милий Боже,
 Й васьковая свічка.
 Розігрався тихий Дунай,
 Ще й бистрая річка;
 Розігрався тихий Дунай –
 С-під гори, с-під кручі,
 Гей, заплакали запорожці
 Від цариці йдуче.
 Ой, царице, наша мати,
 Шо ж ти наробила?
 Гей, славне військо, запорізьке,
 Та й запропастила.

*С. Добровольє Павлоградского уезда, 23 мая 1894 г.
 Записано от Пелагеи Дмитриевны Соколыхи, 67 лет.*

После “руйновання” Сечи

Чорна хмара наступає, дробен дощик з неба,
 Збуйновалось військо запорізьке, – чогось йому було треба.
 Ой збуйновалось славне Запорожжя, з великого жалю,
 Та не знало кому прихилиться, – которому царю.
 Ой пріхилилось військо запорозьке тому Турасеві,
 Шо у того, царя Турасева, буде добре жити.
 За все добре, за одно неприємно, – шо іде брат на брата бити.
 Ой пише москаль та до кошового: ідіть до мене жити,

Віддам землю по прежнему, по Дністр по гряницю...
– Ой брешеш ти, вражий москалю, хочеш піддурити,
Як підемо ми до тебе, – будеш лоби брити.
Ой ви, запорожці, ви добрі молодці, не бійтесь нічого,
Дам я землю по прежнему, по Самарь-гряницю.
Ой пішли наші, славні запорожці, понад Богом ріками,
Понад тіми широкими, та понад Лиманами.
Ой біля церкви, церкви січевої, – на калавур стали,
Ой вони ж тому священнику, отцю Владимарю, й служити
не дали.
Ой летить бомба від москаля, – та серед Січі впала,
Гей, хоч пропало військо запорізьке, – не пропала слава.

*Кузьма Лутай, 74 лет, Вознесенка
Александр, у., 29 декабря 1884 г.*

См.: Костомаров. История казачества в „Русск. Мысли“, 1880 г. август, стр. 30; Кулиш. Записки, II, 256.

401

Втеча запорожцев до Турции (1775 г.)

А

Ой Боже наш, милостивий,
Шо це ми, братці, наробили,
Шо ми царицю розгнівили?
Дарувала нам цариця землю,
І всі чотирі Лимани:¹
Гей ловіть, ловіть ви, хлопці, рибу,
Та справляйте жупани.
Ми думали, милі братці,
Шо ми жупани справляли,
Аж ми собі, милі братці,
На ніженьки кайдани заробляли.
Ой ходімо, братці, до церковки,
Та помолимось Богу,
А чи не дасть нам, братці, Господь
Аж за Дунай дорогу.
Ой устали раненько,
Та важенько здихнули,
Та підняли паруса вгору,

¹ “Один лиман Сулимський, другий Каменецький, третій Грушівський, а четвертого не знаю”. Певец.

Та за Дунай махнули.
Та приплевли до Турася,
До берега близенько,
Уклонилися тому Турасеві
Аж у ніженьки низенько.
– Ой, здоров, здоров, царю Турасе,
Будем тебе вірно просити:
Ой дай же нам земельки
Та хоч свій вік дожити.
– Ой дам же вам, запорожці,
Та на Чорніх горах жити,
А тіко треба, запорожці,
Вірненько мені служити.
Як приїхали до нової Січі,
Стали листоньки писати:
– Ой ти думаєш, Катерино,
Будем тебе прохати?
Прихилились ми Турасеві, –
Добре й під ним жити.
Ой спасибі тобі, Катерино,
За твою добру ласку,
Шо ти спекла на Великдень
Нам гречану паску.

*С. Покровское Екатеринославск. у., 14 июня 1894 г., запис. от 74-х
летн. старика Назария Федоров. Бутузя (Бондаренко).*

402

Ой Боже наш, милостивий!
Що ми братці, собі наробили?
.....
Дарувала Катерина
А чотирі Лимани,
Ой ловіть, хлопці, рибу
Та справляйте жупани,
Ми ж думали, милі братці,
Що ми справемо жупани,
Заробили ж, милі братці,
А на ніженьки кайдани...
Ой устанем рано, братці,
Та помолимось Богу,
Чи не дасть нам Господь
А за Дунай дорогу.

Ой устали, братці, рано,
Важенько здихнули,
Та підняли паруса вгору,
Та й за Дунай махнули.
Ой приплевли, братці, рано
До бережка близько,
Ой поклонились Турасеві
Аж у ніженьки низько.
Ой дай же нам, Турок, землю,
Та свою бідність прожити!
– А будете, запорожці,
Мені вірно служити?
Та дарую я вам землю
Вашу бідність прожити.

.....
.....

Ой писала Катерина
Аж до запорожців листи:
– Ой вернись, запорожці,
На цей Лиман риби їсти!
– Ой спасибі, Катерино,
А за твою добру ласку,
Що ти спекла на Великдень
Нам гречаную паску.
Ой спасибі, Катерино,
За твою добрую волю,
А що ти нам показала
За Дунай дорогу...

*Мькыта Явтушенко, лет 40,
с. Капуловка, Екатеринослав. у., июль, 1888 г.*

Вар. этот сообщен Львом Вас. Падалкой.

403

Ой тепер же ми, славні запорозьці, в великому жалю,
Що не вміли склонитися восточному царю,
Та склонилися москалю з великого жалю.
Тепер же ми, славні запорозьці, трохи не пропали,
Що коло церкви, коло січової, калавури стали.
Прокляті драгуни запас одбірали;
Запорожці в чистім полі як орли літали,
А російські генерали церков грабували.

Як набрали срібла й злата та стали гадати, –
Яку б нам славним запорозьцям кароньку задати.
Брали б ми їх у солдати – указу немає,
Ми б їх порубали – так рук не здіймали;
Та вступила дивізія в січовий базар,
А там ходить пан кошовий, голову зв'язав.
Пішов пан кошовий понад Богом-рікою,
Усе тими ж курінями, все зімовниками.

[Из рукоп. Сборн. г. Новицкого]

404

После взяття Очакова¹.

Хвалилися запорожці Очаків достати,
Щоб з муровніх колодязів коней напувати.
Очаків достали, і сам Хан нам здався,
Вже на наших запорожців весь москаль піднявся.
Збиралися генерали сітку-сіткувати,
– Яку будем запорожцям одежу давати:
Чи козацьку, чи гусарську, чи третю, салдацьку?
– Хоч ми будем, братці, канави копати,
А не будем салдацької одежі приймати;
Бо салдацькая одежа куца, ще й погана,
Нехай наша не загине запорозька слава.

*Трофим Семенович Колбаса; 89 л.,
Языково Екатериносл. у., 27 сентября 1887 г.*

405

Жалобы запорожцев

Ой Боже наш, Боже милостивий,
Уродились ми на світі нещасливі.
Служили ми в полі і на морі,
Осталися і босі і голі.
Хотіли ми волі заслужити,
Щоб у вольності нам віку дожити,
Ой билися, рубалися сім год і чотири,
Отбили ми землі от Дністра до Богу,
Гряницею по Бендерську дорогу.
Ми отбили землю, – панам одібрали,

¹ Очаков дважды был взят русскими войсками при участии запорожцев: в 1737 г. под командою гр. Минина и в 1786 г. под командою кн. Потёмкина. В последнем случае, после падения Сечи запорожцы именовались *черноморцами*.

А нам тепер Тамань обіщали.
Ой Боже наш, Боже милостивий,
Не заслужили у Цариці землі і по десятині.
Устань батьку, устань Грицьку, великий гетьмане,
Устань батьку, устань Грицьку, вельможний наш пане;
Устань батьку, устань Грицьку, промов до нас слово,
Що тепера Катерина а нас обнажила.

*Федор Кнырик. Языково Екатеринославского уезда,
29 ноября 1888 г.*

Сочинение этой песни приписывают Антону Головатому.

Сравни: Чубинский. Труды, V, 936 вариант 6; «Киевск. Старина», 1883 г., VII, 207 - 1887, XIX, 189.

406

Запорожцы в Турции

Ой запорожці, ви славні молодці,
Та зробили ви славу,
Ой не знали, кому прихилиться,
Та которому царю.
Ой прихилились тому турасеві,
Що під ним добре жити,
За все гаразд, за одне неприємно,
Що йде брат на брата бити.
Ой пише москаль аж до кошового,
До писаря військового,
Що ідіть до мене жити:
Отдам землю по-прежнему,
По Дністр, по гряницю.
– Ой брешиш ти, брешиш,
Та превражий москалю,
Хочеш нас підманити,
Як заманиш в Біле царство, –
Будеш лоби голити¹.

*Назар Федоров. Бутуз, 74 л., с. Покровское
на р. Пидпильной (послед. Сеч) Екатер. у., 14 июня 1894 г.*

407

Ой Боже наш, Боже милостивий,
Уродились ми в світі несчастливі;

¹ Цеб-то брать у салдати и брить лоби, як колись поводилось. Примеч. певца.

Та хотіли ж ми землю заслужити,
Шоб у вольностях нам віку дожити,
Та дали ж нам землю от Дністра до Богу,
Грядницею по Бендерську дорогу;
Та дали ж, дали – й назад одібрали,
А тепер нам, либонь, Кубань обіщали.
Ой годі ж нам журитися, – пора перестати,
Заслужили у цариці великої плати:
Дала хліб, дала сіль, дала ще й грамоту:
Рибу ловить, горілку пить, ще й будем багаті.

*Дед Дмитрий Степанович Быковский, 78 л.,
Никополь Екатерин. у., 12 июня 1894 г.*

408

Переселение запорожцев на Кубань

Ой тисяча, а ще й сімсот
Дев'яносто другого году,
Прийшов указ від цариці
Аж із Петенбурха города.
А шоб пан Чепіга
Та пан Головатий
Усіх Запорожців збирали
Та за Кубань валували.
Ой пора нам, братці,
В поход убіраться
Та з Дністром прощаться.
Ой прощай ти, Дністре,
Ти річенька бистра,
Та поїдем на Кубань
Пить водиці чистої.
Ой прощайте ви, курені любезні,
Треба від вас повалати
На чужії землі.
Ой пошли, Боже, царю
Щастливої години,
На многії літа –
Сударині Катерині,
Шо дала земельки
Всім по десятині.

*О-в Хортица на Днепре Екатеринославской губ.
Запис. от Антона Кухненко, 70 л.*

409

Скурви сини Запорожці не добре зробили,
Шо степ добрий, край веселий та й занастили.
Шо всі коні позаймали, а троє лишили.
Сідлай, хлопку, сідлай, малий, коня вороного,
Біжи, хлопку, біжи, малий, за ними в погоню.
Як прибіжиш до торговиці - Вертайся до дому.
Скурві сини Запорожці уси броди знали,
Через тую та синявочку табуном перегнали.
Перегнавши табун коней, та радиться стали.
Бодай же ти, Синявочка, та панею стала,
Та щоб наша та козацька слава не пропала.
Цимбалистий та бандуристий – де ти забарився?
У Тамані, наша пані, горілки напився!

*Никита Джигирь, 88 л.,
Кушугумовка Александр. у., 5 декабря 1887 г.*

410

Ой крикнула біла лебедонька Дунай перепливше,
Заплакали славні Запорожці та коників погубивше.
Іде Харько з України, - пісеньки співає,
Доїзжає до куреня – важкенько вздіхає.
Ой ви, хлопці, ві молодці, що ви нарobili,
Що у цьому краю веселому та коники погубили.
Та не всі, Харьку, та не всі, батьку, ми коники погубили,
Остається кінь вороний, а чаленький на підмогу.
Ой сідлай, хлопку, сідлай, малий, та коника вороного,
Та біжи, хлопку, біжи, малий, за кіньми в погоню.
Як добіжиш до Синявки – не питай тихого броду,
Пускай коня, коня вороного, уплинь у воду;
Пускай кониченька уплинь і сам пливи за ним.
Ой по той бік річки Синявки, на крутом бережечку,
Там косарі сіно косять, а вітер-буря носить
А журавль на гусельки грає, журавочка дибле,
Ой п'є козак мед, горілку, шинкарочка сипле.
А його мила стоїть у порога, слізоньками хлипле.
Не плач, мила, чорнобривая, не плач молодая,
Єсть у мене кварта пива, горілки – другая.

А от пива – та болить спина, от горілки – впьюся,
А от твоїх білих ручок, - як рибонька вьюся.

*Логвин Несват, 70 лет, Ново-Гупаловка
Александр. у., января 1885 г.*

Ср.: Метлинский. Народ.южно-русск. песни, стр. 450; Каллаш. Украинские песни, стр. 95.

411

Самосуд Турбаевцев

Ой хотіли Базілевці весь світ пережити,
Та не дали Трубоїди і віку дожити.
Та в неділеньку пораненько, як стало світати,
Ой та стали Базілевці громаду збирати.
Ой зібрали Базілевці велику громаду,
Викликають Маріяну собі на пораду.
Ой порадь нас, Маріяно, як рідная мати:
Ой як же нам Трубоїдів тай завоювати?
Ой я ж вас, брати мої, і ражу й не ражу,
Бо через вас, заневинно, головку положу. –
Та одсунула Маріяна вікно-оболоню, –
Ой стоять тії Трубоїди с кіями коло двору.
Та іще ж тая Маріяна радить не счинала,
Ой та уже ж її головонька до долу упала.
А у тії Маріяни ріднесенька мати,
Ой куди несли Маріяну – то й стежечку знати;
А у тії Маріяни в подолах мережка,
Куди несли Маріяну – кривавая стежка.
В неділеньку пораненько усі дзвони дзвонять,
Ой уже ж тую Маріяну та й у гроб хоронять.

*Баба Катерина Графская, 72 лет,
д. Кушугумовка Александровского у., 13 февраля 1892 г.*

Эта любопытная оригинальная песня воспроизводит действительное событие, подробно описанное по архивным документам г-жей А.Я. Ефименко в "Киевской Стар.", 1891, кн. III. (См. также „Южная Русь" II, 144). Гринченко, Матер. III, 605; Киевская Стар. 1891 г., III, 373; IV, 155; V, 312; IX 493; 895 г., XI, 55 (Ефименко).

412

Ой хотіли Базелівці весь світ пережити,
Та не дали турбаївці їм віку дожити.
В неділеньку пораненько, як стало світати,

333

Ой та стали Базелівці громаду збирати.
 Та зібрали Базелівці велику громаду,
 Покликали сестру Марію собі на пораду.
 – Порадь, сестро, Маріяно, як рідная мати,
 Ой як би нам турбаївців та до рук прибрати,
 Ой чи військо посилати, чи бурлак наймати?
 – Ой та я ж вас, брати мої, і ражу й не ражу,
 Бо через вас заневинно головою поляжу.
 Та відсунула Маріяна в вікні оболоню,
 Стоять з кіями турбаївці кругом всього двору.
 Та ще ж тая Маріяна ради не счинала,
 А вже ж її головонька додолу упала.
 Ой у тії Маріяни старесенька мати,
 Куди несли Маріяну, скрізь стеженьку знати,
 А у тії Маріяни в подолах мережка,
 Куди несли Маріяну – кривавая стежка.
 В неділеньку пораненько усі дзвони дзвонять,
 Та уже ж ту Маріяну у яму хоронять.
 Ревуть воли , ще й корови, із череди йдуче,
 Докучило турбаївцям, та воленьки ждуче.
 Ой хоч ждіте, хоч не ждіте – не діждитесь вісти, –
 Дожилися турбаївці, шо нічого їсти.
 Ой чим же той славний город, шо зроблено мудро,
 Дожилися турбаївці, шо стало жить нудно.
 Ой чим же той славний город, шо зроблено к речі,
 Полупились в турбаївців от приказніх плечи.
 Ой поросла попід мостом кропива жалкая,
 Та настала турбаївцям неволя тяжкая.
 Злетів півень на коровник, крикнув «кукуруіку»,
 Не сподівайтесь, турбаївці, ви добра довіку.

*Анифат Дейна-Сидоренко, 73 л.,
 с. Вознесенка Алекс. у., 17 окт. 1913 г.*

Песня эта с места катастрофы – Хорольского уезда Полтавской губернии – занесена козаками, выселенными по повелению Кн. Потемкина в «степные места», а в том числе и в Великолужские дачи племянницы его графини Екатерины Скавронской, к числу которых принадлежали деревни Кушугумовка, Краснокутовка, и др. Событие, изображенное в песне, в коротких словах таково. Еще в 1711 году гетман Апостол закрепил козаков села Турбаи. За смертью его в 1733 году, Турбаями владела его вдова. В 1738 году в судьбе турбаивцев принял участие миргородский полковник Капнист, и они внесены были в коза-

цкие компути (родовые списки). С течением времени населенное имение переходило из рук в руки и, наконец, в 1757 году перешло по купчей помещику Базилевскому, потомку козацких старшин. После смерти последнего богатые и занимавшие видное положение сыновья его – к слову сказать, получившие высшее образование в Пруссии, – безмерно начали эксплуатировать крестьян своего обширного поместья, а турбаивцев, отобрав у них документы на козацкие права, заставили отбивать барщину. Это обстоятельство сначала дало повод к побегам турбаивцев, а затем 8 июня 1789 года разыгралось катастрофой, жертвой которой и были два брата и сестра Базилевские. После длинного процесса это повело к поголовному выселению турбаивцев и уничтожению самого названия села¹.

«Самосуд Турбаевцев», машинопис. У машинописі знаходимо суттєві відмінності: у 8 рядку «Ой як би нам Турбаївців та й завоювати?», рядок 13: «Ой та стоять Турбаївці с кіями кругом двору»; рядок 16: «А у тії Маріяни старенькая мати»; рядок 21 «Та уже ж тую Маріяну в могилу хоронять»; рядок 22 «Ой ревнула коровьяка, із череди йдуче». В кінці тексту Я. Новицький робить посилання на варіант, опублікований у виданні його збірника 1908 р., с. 113, але зауважує, що тут цікаве закінчення пісні: додає, що «краткое объяснение песни дано нами в предисловии к сборнику «Историч. песни», стр VIII, также в «Летописи Екатерин. уч. арх. ком.» Т VIII, стр. 105, подробнее читатель найдет в интересном труде А. [...] «Южная Русь, Т II, 1905, стр. 144, «Турбаевская катастрофа».

413

Лопухін

А

То не пил с поля летить,
Король армію валить,
При долині становить,
При долині, при лужку
Стала армія в кружку.
Стала армія в кружку,
А Лопушин у полку.
Стали ружья заряжать,
Усі ружья цокотять;
Стали бити, палить,
З димом сажа летить.

¹ Єфименко, «Южная Русь», II, 144.

Бились вони, рубались,
Аж чотирнадцять часов,
На п'ятнадцатом часу
Стали діло розбирать. (2)
Стали армію считать: (2)
Чи вся армія сполна?
Уся армія сполна,
– Лопушина нема,
Він прибитий лежить,
Такі речі говорить:
„Ой подайте лист бомаги
І чорнильницю с пером”.
Ой лежить він листи пише,
Листи пише, тяжко дише:
„Наш Потьомкін генерал
Много війська потеряв
С французькими королями
В карти військо прогуляв”.

*1885 г. с. Петровское-Балабино Александр.
уезда. Записана от Йвана Пелиха, 1894 г.*

414 Б

При долині, при лужку,
При крутому бережку,
Стоїть вармія в кружку, (2)
Лопухін гуля в полку, (2)
Курить трубку табаку.
Ой нашо ж він її курить?
Шоб п'яному всегда бить, (2)
Посмелеє подступить, (2)
С генералами говорить:
Шо Потьомкін генерал
Много війська потеряв;
Шо пропив, шо прогуляв,
І шо в карти програв:
За трі бочонки піску
Пустив француза в Москву;
За два стакана вина –
Піднімалася война.
Як пішли бить, рубить,
Стовпом вгору дим валить.

З диму сльози не капляться,
С плеч головушки валяться.
Вони бились і рубались
Сім, чотирнадцять часов,
А в п'ятнадцатом часу
Стали діло разбірать, (2)
Стали вармію счітатъ.
Не вся вармія сполна
І Лопухіна нема...
Лежить Лопухін прибит,
Только речі говоріт:
– Ой, подайте міні, братці,
А чорнильниці с пером,
Напишу я, намалюю
До государині поклон:
Шо Потьомкін генерал
Много війська потеряв.

*29 ноября 1887 г., с. Вознесенка на Днестре Александр.
уезда. Записана от Анифата Дейны (Сидоренко).*

415

Платов

А

Про Платова казака

Ти Рассея, ти Рассея,
Ти Рассейская земля,
Про тебе слава улягла,
Про Белаго царя,
Про Платова казака.
Платов козак хорош бил,
Уси, борода не обріл,
Через закон поступіл,
У француза в гостях бил.
Француз его не узнал,
За дубовий стол сажал,
Рюмку водкі налівал,
На подносах підносил,
Его милості просил:
„Ой ти купчик,
Ти голубчик,

337

Випий рюмку,
Випий две,
Скажи правдоньку менє:
Про Белаго, про Царя,
Про Платова казака.
Когда б мені кто сказав,
Много б золота, казни дав,
А с Платова б кожу содрав".
„Не надо казни терять,
Его і так можна взять,
Такі глаза й волоса,
І на речі как би й я".
А французская жена
Із-за стола погляда:
„Ну ти купчик,
Ти голубчик,
Покажи мне свой патрет".
Став патрет він винімать.
Став вороной називать,
Та на коника сідать.
„Ну ворона ж, ти ворона,
Французскій ти Панипарт:
Не мог ти ясного сокола
В своей клетке удержать”

15 июня 1882 г. Остров Хортица. Записана от рыбака Степ. Власенка из с. Вознесенки. После перелана малороссом ломанною русскою речью, 1894.

„Це було в французську зиму (1812). Тоді як уже Платов показав свій патрет, Донці підвели йому коня, а він сів і поїхав у свій стан”.

Граф Матвей Иванович Платов, атаман Войска Донского, родился в 1751 г., умер в 1818 г. В особенности отличался в войне с французами 1812 г. Так, преследуя в конце этого года франц. армию, он разбил её под Ковно и Вильно и отнял 546 пушек, 30 знамен, до 70,000 пленных и все серебро, награбленное в Москве.

416

Александр I и Наполеон

Ой пише, пише король хрэнцузскій аж до Білого царя: (2 р.)

Отдай, отдай, Александро, землю по речку по Десну, (2 р.)

Як не даси, Александро, землі, дак я тебе разоб'ю, (2 р.)

І по твоїх церквах, по соборах кониченьків заведу.

Улякнувся Александра Павлович, улякнувся та й стоїть:
Ой ви, купці, господа дворяне, а шо будем робити,
Шо хоче король французській от нас землю отбити...
Обізвався генерал Паскевич: шо не бійся Павлович:
Пиши пісьма на білій бомазі, та давай в синат знать,
Та собірай військо со всього царства, та підемо воювать.
Будем биться, будем воюваться, будем землю не давать.
Дурна, дурна право не разумна французска голова,
Задумала, загадала протів Білого царя.

*26 сентября 1887, с. Андреевка
Александровского уезда Екатер. губ. Запи-
сана от Ив. Васильев. Штепы, 43 лет. 1894*

417

Смерть Олександра I

А

Ой поїхав Олександра
Своє військо осмотриеть, (2)
Обіщався Олександра к
Рождеству домой прібितिь.
Его матушка старая
День і ночку не спала,
Александра дожидала, (2)
Но дванадцать охвещерів
Его коників ведуть,
А дванадцать архереєв
Жалобно книгі поют,
Прочитайте, архереї,
Бо вже его в светі нет.

*26 сентября 1887 г., с. Андреевка
Александр. у. Екатер. губ. Записано
от Ив. Вас. Штепы, 43 лет. 1894 г.*

418 Б

Шось у нашім Петербурсі, про щось не здорови,
По всім церквам, по соборам хрести почорніли,
Колоколи і всі дзвони в церквах задзвонили.
Помер, помер Александра, помер Імператор.
Ой ізробили гробницю, гробницю срібную,
А другую ізробили гробницю золотую.
Вперед ідуть, свічі несуть попи, архереї,

Під правий бік, під рукою – його гарнадери,
Під лівий бік, під рукою – його мушкетери.
Під правий бік, під рукою – його сенатори.
Куда ж ти, наш батюшка, куда отїжжайш:
Ой кому ж ти, Біле царство, кому уручаєшь?
– Отїжжаю, куда сам знаю, – в велику дорогу,
Уручаю Білеє царство, другому такому,
Ой другому все такому – братіку рідному.

*29 ноября 1887, с. Вознесенка на Днестре
Александровского уезда. Записана от Ани-
фата Дейны (Сидоренко).*

419

На смерть Александра I

Світи, світи, місяцю,
І ти, ясна зорюшка, (2)
Присвіти дороженьку
До ясного гробика. (2)
Шо у ясному гробику
Лежить православний царь,
Салдат часовой стоїть,
Часто Богу молиться,
До сиріє землі клониться:
– Устань, устань, батюшка,
Устань, Імператор наш,
Підніми головушку,
Посмотри в сторонушку,
А на свою вармію, –
На салдацьку гвардію.
Шо вже ж твоя вармія
В поход собірається,
Все з родом прощається.
Прощай, прощай, батюшка
І ти, родна матушка,
Ви, брати, сестриці,
Ви, красні дівиці,
І ти, красна девушка –
Душа Палагеюшка.
Понесу головоньку
В чужий край-стороньку,

340

В дальню, незнакомую,
На ночь не здоровую.

*Остр. Хортица на Днєпрє, 31 авг. 1903 г. Записана от деда
Антоня Кухненко, 70 л., зашедшого из с. Григоровки
Верхнеднепровского у.*

420

Ой ночка да темная,
Ой да тучі грозніі
Попід небесами йдуть,
Вони йдуть, марширують,
Самі собі речі говорять:
– Ой трудно ж нам, ребята,
Сей город та Варшаву взять,
Ой ще й трудніше [серцю распалиця],
Нас с-под пушки да сподбіжать.
Ой ми с-под пушки скоро сподбіжали,
Закричали да всі «Ура!».
Ой ура, ура! – генерал да Паскевіч
Громким голосом вскричал:
– Ой ви поляки, ви шельми прокляті,
Та покоряйтесь ви нам!
– Не покоримось вам, порубаємо вас,
Побъємо, ше й у полон заберемо.

*С. Михайловка Мариупольск. уезд.
Сообщил крестьянин Рыбалка.*

421

Ночкі темні, тучі громні,
Три дні зряду дощ іде.
Через ресла (русла) переправлялись,
Михаїл нас провожав;
Михаїл наш князь великий
По всей вармії у нас.
Сонце ясне возсіяло
Ідьоть руський білий царь
Із наслідничком своїм,
Сказав: - «Здрастуйте, ребята,
І прощайте, господа».

Записана Я.П. Новицьким в с. Вознесеновке.